UNIVERSITATEA “AL.I.CUZA” IAŞI

FACULTATEA DE ISTORIE

Învățământ la distanță

INTRODUCERE ÎN ISTORIE

(INTRODUCERE ÎN STUDIUL ISTORIEI)

AUTOR şi TITULAR:
Lect..univ.dr. CLAUDIU-LUCIAN TOPOR

ANUL I
SEMESTRUL I
2010-2011

INTRODUCERE ÎN STUDIUL ISTORIEI

TEMATICA DE CURS

ISSN 1221-9363

INTRODUCERE ÎN STUDIUL ISTORIEI

2. Ce este istoria ?

Originea şi evoluția termenului de istorie

Cuvântul *istorie* este o moştenire a antichității greceşti. Etimologic el provine din dialectul ionian. Înțelesurile sale i le datorăm lui Herodot (născut în Halicarnas în anul 485 Î.Hr.; mort cetățean al coloniei Thurioi în Magna Grecia, în jurul anului 425 Î.Hr.), cel supranumit „părintele istoriei" (Cicero) dar şi „părintele minciunii" (Oscar Wilde). În *Istoriile* sale, Herodot îşi propunea ca „faptele oamenilor să nu pălească odată cu trecerea vremii, iar isprăvile mari şi minunate săvârşite şi de greci şi de barbari să nu fie date uitării" (*Istorii*, I, 1961, p. 15.). Inițiativa sa abandona domeniul atât de incert al trecutului îndepărtat, dominat de atotputernicia zeilor şi faptele eroilor mitologici, pentru a se concentra asupra trecutului real, cel al istoriei imediate a predecesorilor săi. Efortul lui Herodot a fost consacrat elucidării cauzelor şi desfăşurării războaielor medice (490-479 Î.Hr.) sub forma unei investigații laborioase ce stabilea, în egală măsură, condițiile spațio-temporale ale înfloririi civilizației greceşti. Herodot a relatat în maniera povestitorului. *Istoriile* au sensul unei povestiri desăvârşite asupra celor cunoscute direct ori indirect de autor şi demne de a fi prezentate publicului. Ele au marcat începuturile scrisului istoric. Conținutul lor relevă premise ale spiritului critic, preocupări de interes mai amplu pentru geografia istorică, etnologie, istoria comparată a diverselor comunități umane. Odată cu Herodot, conținutul termenului de *istorie* avea să dobândească în mod constant noi înțelesuri. Chiar din antichitatea greco-romană, valoroasele lucrări întocmite de Tucidide, Polibiu, Titus Liviu, Tacit sau Plutarh dovedeau că istoria tinde să se individualizeze ca domeniu distinct al cunoaşterii, diferit de cel al filosofiei, al literaturii, etnologiei sau geografiei. Ea se prezintă ca un domeniu complex, rezervat acelora ce se încumetă a înțelege şi a explica devenirea omului în timp, cauzele profunde ale diferitelor evenimente şi nu doar fenomenele de suprafață, adeseori confundate cu un simplu pretext. Istoricul, cel puțin aşa cum avea să îl perceapă antichitatea, este în permanență preocupat să cerceteze izvoare; de cele mei multe ori este un autodidact, un călător neobosit şi un bun cunoscător al treburilor politice sau militare.

Apariția şi consacrarea definitivă a creştinismului au produs schimbări spectaculoase în raport cu înțelesurile atribuite termenului de *istorie.* Creştinismul se prezenta ca o religie de sorginte istorică. Evenimentele sale definitorii se petrec în trecutul istoric. Mesajul său este acela al difuzării Evangheliei (Vestea cea Bună) ca rezultat al unei intervenții divine asupra destinului omenesc. El predică miracolul Învierii lui Hristos, o apariție divină salvatoare în evoluția istorică a umanității. Credința creştinilor pretinde că evenimentele vieții lui Iisus s-au petrecut într-o realitate istorică. Ele, chiar în acord cu Evangheliile sinoptice, se petrec într-un spațiu şi într-un timp istoric strict delimitat. El însuşi o religie istorică, creştinismul nu se putea dezinteresa de problemele pe care le ridică

cercetarea trecutului. De-a lungul timpului adversarii şi partizanii săi şi-au plasat criticile şi acuzele reciproce pe terenul fascinant al investigaţiilor istorice. Treptat, concepţia creştină privind istoria s-a impus ca unică orientare în efortul de înţelegere a trecutului istoric. Succesiunea epocilor istorice era percepută drept o manieră prin care se putea realiza planul divin de mântuire a fiinţei umane. Sensul global al istoriei (cunoaşterea istorică) îi este furnizat creştinului prin revelaţie, o formă de cunoaştere întemeiată pe credinţă, incompletă şi, de cele mai multe ori, obscură, însă necesară şi suficientă pentru mântuirea sufletului. Revelaţia îl autoriza pe individ să se creadă învăluit de misterul cunoaşterii totale, de plenitudinea întregii realităţi istorice, pe care doar Dumnezeu, stăpân şi suveran, o poate înţelege şi interpreta. Concepţia creştină privind istoria a produs, cel puţin în Occidentul medieval, un anumit regres în privinţa principiilor şi metodei cercetării istorice. Atâta timp cât Dumnezeu este depozitarul Adevărului Absolut, „istoricul” nu poate decât să înregistreze faptele petrecute sub forma unei succesiuni şi în virtutea unor explicaţii menite a justifica rolul miracolului divin asupra destinului omenesc. Posibilităţile de informare s-au redus simţitor şi, odată cu ele, s-a denaturat însăşi menirea istoricului. El era chemat doar a consemna faptele istorice şi nu a investiga în slujba adevărului întemeiat pe valenţele criticii şi ale raţiunii. Istoria sacră, istoria părinţilor Bisericii, Cronicile, Analele (lipsite de substanţa unor elaborări de analiză) au înlocuit pentru o vreme valoroasele sugestii oferite de istoria profană. Dar Occidentul medieval nu „păcătuia” doar prin excesul spiritului teologic, cel care s-ar fi opus progresului ştiinţei şi profunzimii cunoaşterii istorice. Nu doar religia ci întreaga structură politică şi socială se integra unui sistem de relaţii personale ori colective ce nu se justificau prin apelul la ordinea naturală sau raţională ci prin perpetuarea unor mecanisme rigide, a unor ierarhii indestructibile construite pe valorile eredităţii sacre. O mare parte din activitatea juridică, politică ori diplomatică a omului medieval constă în pretenţii şi revendicări bazate pe fapte istorice propriu-zise, pe acte sau documente (unele cu o autenticitate ce trebuie probată) provenite dintr-un trecut istoric mai mult sau mai puţin îndepărtat. Ceea ce îi lipsea acestei perioade era elaborarea unei metode critice care să permită istoricului, de multe ori un simplu cronicar, decantarea faptelor reale de cele false, analiza şi argumentarea lor.

Meritul elaborării acestei metode critice (care a modificat esenţial conţinutul disciplinei istorice) revine în primul rând umaniştilor Renaşterii care au regăsit şi reasimilat tradiţia critică a istoricilor şi filosofilor antichităţii clasice. Reforma şi Umanismul au contribuit, într-o măsură importantă, la dezvoltarea ştiinţei istorice, mai ales prin afirmarea spiritului erudit. Contribuţiile scriitorilor umanişti rămân de referinţă până astăzi prin bogăţia informaţiilor, diversitatea problemelor investigate şi critica documentului. În egală măsură, fisurile aduse dogmei creştine de disputele religioase pricinuite de Reformă, creaţiile elaborate din perioada Renaşterii dovedeau că abilităţile gândirii laice nu au apus definitiv. Interesul faţă de valorile culturale ale antichităţii greco-romane s-a revigorat iar odată cu el şi preocuparea pentru ceea ce reprezintă istoria. Omul redevine un factor creativ, dinamic, un actor al propriului timp istoric şi nu doar un instrument al înfăptuirii proiectelor divine. Argumentele de natură istorică au jucat un rol important în disputa, prilejuită de Reformă, între catolici şi protestanţi. Discuţiile depăşeau de multe ori terenul propriu-zis teologic atingând şi câmpul atât de contestat al

interferențelor istorice. Fiecare parte căuta în trecut argumente valide menite a descalifica adversarii.

Cu toate meritele şi progresele importante realizate de Reformă, Umanism şi Renaştere, istoria (obiectul şi conținutul termenului de istorie) mai avea un lung drum de parcurs până la reprezentările şi accepțiunile contemporane nouă. Ea a rămas mult timp un domeniu privilegiat al cunoaşterii, dar nu şi o ştiință în adevărata putere a cuvântului. Despre scientismul istoriei şi profesionalizarea scrisului istoric putem discuta abia începând cu secolul al XIX lea. Istoria a parcurs însă un drum dificil de la „povestirea" lui Herodot, la ancheta lui Tucidide sau îndrumătoarea vieții (*magistra vitae*) în sens ciceronian ori istoria sacră propusă de creştinism s-a ajuns treptat la o lărgire aproape fără limite a accepțiunilor acestui concept. De la analele sau cronicile medievale,de la critica erudiților umanişti s-a ajuns, prin perfecționarea metodelor de cercetare şi lărgirea spectrului izvoarelor disponibile, la elaborarea unor mari sinteze, de felul celei gândite de Edward Gibbon chiar spre sfârşitul secolului al XVIII – lea (*Histoire du déclin et de la chute de l'Empire romain*, publicată între anii 1776 şi 1788). De altfel, acumulările disciplinei istorice s-au evidențiat din ce în ce mai mult începând cu secolul al XVIII-lea. Metodele s-au perfecționat laolaltă cu lărgirea orizontului cercetărilor propriu-zise în domeniu. Cu toate acestea, a devenit un fapt aproape simptomatic a se admite că istoria a atins propria maturitate odată cu apariția primelor opere ale istoricului german Leopold von Ranke (mai ales prestigioasa sinteză *Istoria Germaniei în epoca Reformei*, pregătită în perioada 1839-1847). Era acesta doar începutul efuziunii unui discurs istoric ce valoriza excesiv evenimentul, acordând prioritar atenția cuvenită factorului politic, perceput ca suport al întregii evoluții a societății umane. Leopold von Ranke consacra, de altfel, cunoscuta îndatorire a istoricului ; aceea de a prezenta faptele istorice « întocmai cum ele s-au petrecut » (*wie eigentlich gewessen sei)*. De la istoria propriu-zis evenimențială s-a ajuns treptat la elaborarea unor sinteze de istorie a civilizației, care însumând suportul istoriilor speciale (istoria artei, a ştiințelor, a ideilor, etc.) caută să cuprindă ansamblul tuturor activităților umane şi să reconstituie un tablou global, pornind de la diverse tipuri de relații mutuale sau eforturi de coordonare în diferite epoci istorice.

Deschiderile oferite de iluminism, schimbările pe care le-a adus Revoluția franceză, înnăbuşirea mitului monarhiei de drept divin şi integrarea constantă a grupurilor sociale în sfera anchetei istorice au redimensionat amploarea cercetărilor. Treptat analiza istoricului se desprinde tot mai mult de şabloanele pozitivismului. Spectrul cecetărilor se îndreaptă spre explorarea factorilor economici, sociali, a utilajului sau reprezentărilor mentale. Chiar istoria politică şi-a diversificat spectrul cercetărilor. Ea tinde astăzi să nu mai fie asociată strict doar evenimențialului, ci şi instituțiilor ori rolului marilor personalități. Se pretinde astăzi chiar a se valoriza conceptul de istorie totală, o construcție menită a surprinde creația materială ori spirituală a oamenilor în diversitatea formelor ei, indiferent de timpul sau spațiul istoric propriu-zis. Un efort pe care desigur istoricul nu-l poate angaja singur, ci îl poate susbsuma unor echipe mai largi de cercetători.

Încercări de definire a istoriei

În limbajul cotidian istoria ar echivala cu ceea ce s-a petrecut, totalitatea faptelor ce dau consistență trecutului; prelucrarea şi expunerea acestor întâmplări de către oameni. De-a lungul timpului au existat numeroase încercări de definire a istoriei. Unele dintre ele (poate chiar cele mai multe) s-au referit la obiectul (conținutul) acestui domeniu al cunoaşterii; altele, dimpotrivă, au vizat mai mult relevarea caracterului ştiințific al cercetării istorice. Complexitatea domeniului nu permite identificarea unei definiții unanim acceptate. Nu există o „formulă magică" în măsură să cuprindă toate înțelesurile istoriei.

Istoria valorizează evident perspectiva asupra trecutului, imaginea pe care contemporanii unei epoci o construiesc despre evenimente, acțiuni, sentimente, sau idei, apreciate drept demne de a fi reținute de posteritate, pe care omul le-a creat odată cu trecerea timpului. Un domeniu al cunoaşterii ce poate fi înțeles şi ca disciplină ştiințifică, ce dispune de metode şi principii proprii rezultate dintr-o bogată experiență în contact cu obiectul cercetării. La începuturile sale, scrisul istoric pare să fi fost asimilat mai curând artelor decât ştiințelor. Grecii antici au venerat atât de mult istoria, încât au asimilat-o unei muze (Clio). Inițial semantica acestui termen implica sensul de cercetare (analiză) şi comunicare a rezultatelor acestei cercetări. Istoriografia latină a creat chiar distincția între ceea ce s-ar fi petrecut în mod real (obiectiv) – *res gestae*- şi ceea ce implică dimensiunea subiectivă, relatările despre ceea ce s-a petrecut - *historia rerum gestarum*. Cele mai numeroase încercări de definire a istoriei provin din secolele al XVIII –lea şi al XIX-lea, atunci când, pe fondul lărgirii constante a obiectului propriu-zis al cercetărilor, s-a resimțit nevoia unor explicații teoretice în legătură cu istoria. Încadrarea istoriei în Pantheonul ştiințelor presupunea un imens efort de argumentare pe marginea metodei, surselor şi principiilor cunoaşterii istorice. Istoricul şi filozoful german Johann Gustav Droysen (1808-1884) considera istoria drept o ştiință a spiritului (*Geistwissenschaft)*, ştiința omului despre sine, certitudinea existenței de sine. Iacob Burckhard, un alt renumit istoric al epocii, găsea că istoria reprezintă relatarea pe care o epocă a considerat că trebuie să o rețină despre o altă epocă. Istoria era de fapt ceea ce consemna istoricul şi nu ceea ce s-ar fi putut petrece într-o anumită perioadă dar nu a fost înregistrat. Pentru filozoful olandez Ian Huizinga, istoria era o formă spirituală prin care o cultură dădea socoteală despre trecutul său. Istoria şi cultura nu puteau fi separate. Cea dintâi era efigia celei din urmă. Caracterul ştiințific al cunoaşterii istorice revine în centrul dezbaterii şi odată cu interesantele opinii exprimate de profesorul austriac Wilhelm Bauer (1871-1953), autorul primului curs de introducere în studiul istoriei la Univbersitatea din Viena (1921). El considera istoria o ştiință ce încearcă să descrie întâmplările vieții, atâta vreme cât se poate discuta despre schimbări produse de legătura omului cu mediul social, ce se răsfrâng asupra posterității. Obiectului istoriei îi aparțin aşadar întâmplările vieții, iar istoria este în primul rând ştiință. Bauer mai avertiza şi asupra unicității (irepetabilității faptelor istorice). Istoricul şi diplomatul britanic, Edward, Hallet Carr (1892-1982) identifica în istoria un perpetuu dialog între trecut şi prezent : " Istoria este un proces progresist al interacțiunii istoricului cu faptele sale, un dialog infinit între prezent şi trecut. Istoricul însuşi este subiect al istoriei. El alege sursele ce i se par relevante şi intră cu ele într-un perpetuu dialog. El adresează întrebări izvoarelor şi

le pretinde un răspuns. Istoria este ştiinţa interogării trecutului aşa cum geografia este ştiinţa interogării spaţiului.”

Tot în secolul al XIX- lea se reanima şi dimensiunea de îndrumătoare a vieţii, atât de specifică istoriei, cel puţin în viziunea lui Cicero. Efuziunea spiritului romantic, afirmarea spiritului naţional au făcut necesar apelul la trecutul istoric, sub forma unei veritabile pedagogii în slujba idealurilor naţiunii. Istoria furniza eroii exemplari, faptele glorioase, de care naţiunea modernă avea nevoie ca exemple pentru a se naşte. Mihail Kogălniceanu, iniţiatorul primului curs de istorie naţională la Academia Mihăileană (1843), sesiza că percepţia istoriei este diferită în structurile sociale. Pentru oamenii de stat ea reprezintă un îndreptar practic de acţiune, cărturarului îi oferă perspectiva unei mai bune înţelegeri asupra lumii, iar pentru oamenii obişnuiţi ea deţine în primul rând o însemnătate morală. Istoria- afirma Kogălniceanu- este „adevărata povestire şi înfăţoşare a întâmplărilor neamului omenesc; glasul seminţiilor şi icoana vremii trecute” . După Biblie, istoria devenea cea dintâi carte a unui neam.

Tot în secolul al XIX-lea o viziune aparte în legătură cu obiectul cercetării istorice au furnizat-o adepţii materialismului istoric. Istoria reprezenta o sumă de acumulări cantitative, reflectate în condiţia socială, economică sau politică a comunităţilor umane. Materialismul istoric, o concepţie pe care adepţii socialismului au adaptat-o propriilor necesităţi, acredita că ideea progresul omenirii se datora luptei de clasă, ca şi cum evoluţia omului în timp se putea reduce la o chestiune de hrană. Istoria politică nu exlude, ci implică de fapt achiziţiile culturale, întrucât şi ideile politice erau un produs al gândirii, iar structurile sociale, acumulările economice, sau sistemele politice nu pot fi separate de manifestările raţiunii.

Indiferent de maniera în care ne propunem să explicăm, istoria ne oferă un câmp imens al investigaţiilor. Din acest motiv, în loc să ne propunem noi înşine a o defini, preferăm să concluzionăm, evocând câte ceva din spiritul lui Nicolae Iorga. În noiembrie 1925, cu ocazia deschiderii unui curs de istorie contemporană la Universitatea din Bucureşti, el rostea - între altele- şi următoarele cuvinte: „ Eu nu am nici un sistem; am ferestre prin care privesc tot ce se petrece în jurul meu şi porţi deschise pentru tot ce vine de la viaţa din afară .”

Obiectul istoriei

Într-o cunoscută lucrare (*Apologie sour l’histoire ou métier d’historien*, Paris, ediţia din 1997) istoricul francez Marc Bloch definea astfel obiectul istoriei: „*Obiectul istoriei este în principal omul. Mai bine spus oamenii. Căci singularul înclină spre abstractizare, iar pluralul, dimpotrivă, este forma gramaticală a relativităţii şi corespunde mai curând unei ştiinţe preocupată de diferenţieri. În spatele imaginii unor regiuni; dincolo de unelte sau maşini, în spatele cărţilor aride sau dincolo de instituţiile declarativ independente, istoria caută să-i cuprindă pe oameni. Dacă nu-i va reuşi acest lucru, ea este în cel mai bun caz o slugă a ştiinţei. Un bun istoric se aseamănă antropofagilor legendari. Acolo unde adulmecă mirosul cărnii umane, el ştie că prada sa nu este departe*.” Obiectul cercetării istorice îl reprezintă aşadar nu atât trecutul, cît creaţia materială şi spirituală a omului, cel care a însufleţit epoca în care a trăit. Omul este creatorul

istoriei; o realitate ce poate fi surprinsă din chiar zorii civilizației umane, atunci când, deşi încă scrisul nu era cunoscut, omul se afirma deja prin creații spirituale sau realizări materiale. Începuturile istoriei nu trebuie confundate cu cele ale istoriei scrise. Istoria nu se circumscrie istoriografiei propriu-zise. Conținutul inițial al obiectului istoriei s-a îmbogățit permanent. Istoria pare să nu cunoască astăzi limite, ea se manifestă ca un domeniu în plină expansiune. De la istoria preponderent politică, (prevalent evenimențială) sau de la istoria diplomatică (mai mereu tributară orizontului închis al actelor de cancelarie) s-a ajuns la „istorii" din ce în ce mai complexe, istoria culturii, a ştiinței, moravurilor, teatrului sau cinematografiei. Se tinde astăzi tot mai mult a se demonstra că tot ceea ce ține de creația oamenilor în trecut este de fapt istorie şi nimic nu poate fi înțeles în afara istoriei. Dar istoria nu poate pretinde reconstituirea integrală a unor fapte din trecut. Istoricul nu descrie exhaustiv o civilizație sau o perioadă, nu poate realiza un „inventar" complet. Evenimentele petrecute în istorie se individualizează nu prin materia lor (deosebiri de detaliu) ci prin faptul că se petrec la un moment dat. Istoria nu s-ar putea repeta niciodată dacă ar spune de două ori acelaşi lucru. Obiectul istoriei sunt evenimentele adevărate în care actor este omul. Istoricul selectează aceste evenimente, condensează un veac în câteva pagini. Nici un individ, oricât de inteligent ar fi, nu poate cuprinde într-o viață domeniul întreg al istoriei. Atâta vreme cât acceptăm că obiectul istoriei îl reprezintă oamenii din diferite epoci, este firesc să ne întrebăm dacă personalitățile sau masele prevalează în ancheta istoricului. Friederich Nietsche (1844-1900) a încercat la vremea sa să răspundă acestei dileme. El constata că istoria este produsul personalităților puternice, „cei slabi în final vor fi nimiciți". Nietsche întocmea chiar un veritabil program de cercetare istorică axat pe personaje de anvergură, convins fiind că istoria se interesează doar de eroi, mulțimile jucând doar un rol pur decorativ în succesiunea perioadelor istorice. Acest cult al eroilor avea să îl dezvolte-între alții-şi Thomas Carlyle (1795-1881), istoric şi scriitor scoțian. În perioada 1858-1865, el publica o biografie a regelui Friederich al II lea al Prusiei, în care prezenta istoria drept o sumă a biografiilor oamenilor importanți. Un alt renumit istoric, mai apropiat timpurilor noastre, A.J.P. Taylor observa, într-un studiu apărut la Londra în 1953 (*From Napoleon to Stalin. Comments of European History*) că istoria Europei moderne poate fi subsumată la dimensiunea înțelegerii personalității a trei mari titani: Napoleon, Bismarck şi Lenin.

Istoria ca reprezentare a colectivităților a identificat şi ea proprii adepți. Karl Marx arăta că forța motrice a istoriei o reprezintă masele în plină afirmare, iar Lenin sesiza că istoria începe abia acolo unde există masele, şi nu unde sunt sute sau mii, ci milioane de oameni. Istoricul nu poate desigur neglija rolul personalităților în istorie, dar a omite din judecățile privind un eveniment istoric tocmai impactul asupra celor mulți ar fi o gravă eroare. Interferența dintre mase şi personalități facilitează mai buna înțelegere a contextului în care se petrec faptele istorice.

Istoria nu poate fi înțeleasă unilateral. Abordarea obiectului său de cercetare presupune un studiu multidisciplinar. Obiectul cercetării istorice nu este unul static. Creațiile materiale sau spirituale, formele gândirii umane evoluează necontenit. Dinamica dă culoare şi dramatism trăirilor omului în timp. Oamenii sun părtaşi ai împlinirilor dar şi victime ale catastrofelor. Istoria (obiectul său de

cercetare) nu este doar o frescă a progreselor omenirii, ci şi o relatare explicită a marilor neîmpliniri. Războiul, în variantele sale multiple, domină ca amploare perioadele istorice. Perioadele paşnice sunt cu mult mai rare decât acelea ce angajează tensiuni. Din acest motiv, obiectul istoriei îşi lărgeşte necontenit conţinutul. Istoria îşi propune a prezenta noi realităţi, tinde să integreze noi valori, să explice noi tragedii, unele în desfăşurare chiar sub privirile noastre.

Opinii pro şi contra istoriei

Din antichitatea greco-romană şi până astăzi, istoria a fost apreciată, adulată dar şi incriminată vehement. Începuturile contestării istoriei ca disciplină a cunoaşterii pot fi surprinse chiar din *Poetica* lui Aristotel, care sesiza că „ poezia este mai filozofică" şi are mai mare importanţă decât istoria, întrucât ea prezintă universalul, iar istoria particularul. Eticheta aristoteliană a cântărit greu în judecăţile ulterioare cu privire la statutul istoriei în diferite perioade de timp. Principalele reproşuri au vizat obiectul cercetării, caracterul scientist, autonomia ca disciplină a cunoaşterii.

Cele mai numeroase critici aduse istoriei provin din timpurile moderne. Filozoful german Nietsche aprecia că istoria nu este opera raţiunii; ea este plină de accidente şi iraţionalităţi. Ceva mai târziu, în plină perioadă interbelică, Paul Valery avea să dea măsura radicalismului în denigrarea istoriei ca domeniu al cunoaşterii. El aprecia că „istoria este cel mai periculos produs pe care chimia intelectului uman l-a putut vreodată elabora Proprietăţile sale sunt bine cunoscute. Ea îmbată popoarele, le face să viseze, creează false amintiri, exagerează reflexele, întreţine vechile răni. Istoria poate justifica tot ceea ce vrea. Ea nu ne învaţă absolut nimic… În starea actuală a lumii pericolul de a ne lăsa seduşi de istorie este mai mare ca niciodată" (Paul Valery, *Criza spiritului şi alte eseuri*, Iaşi, 1996, p. 12) . Paul Valery îndemna la renunţare în raport cu investigaţia istorică. Inutilă şi dăunătoare, istoria nu poate produce decât neîmpliniri. Opiniile sale trebuie evaluate în concordanţă cu perioada în care au fost exprimate. Paul Valery reflecta asupra finalităţii istoriei într-o perioadă extrem de delicată. Traumatismele provocate omenirii de Marele Război (1914-1918) se resimţeau încă dureros în sânul a milioane de familii. Amintirile acestei drame mai răscoleau încă minţile oamenilor. În mai multe regiuni ale Europei se vorbea tot mai insistent despre „generaţia pierdută"; oameni care, afectaţi de război, nu se mai puteau integra unei vieţi normale. Societatea aştepta răspunsuri convingătoare referitoare la cauzele marii tragedii. O vreme, aceste răspunsuri au revenit în sarcina factorilor politici ori militari, evident preocupaţi să-şi justifice propriile erori şi să-i acuze pe alţii. Treptat însă misiunea elaborării unor judecăţi echilibrate a revenit, cum era şi firesc, istoricilor. Manualele şcolare sau cărţile de istorie nu reuşeau să ofere explicaţii îndestulătoare. Istoria nu mai rezolva dilemele trecutului şi, în plus, răscolea amintiri prea proaspete.

Istoria a făcut însă şi obiectul unor elogioase aprecieri. Herodot va fi fost primul care a sesizat importanţa teribilă a istoriei pentru viitorime, rolul său instructiv. Istoricul belgian Léon Halkin afirma că „istoria ajută la cunoaşterea omului. Istoria ne este asemenea pământului pe care trăim. Primim totul de la ea, vieţuim din ceea ce ne aduce şi, în cele din urmă, tot în ea vom sfârşi. Omul este

un animal istoric. Istoria luminează când mai bine când mai rău, de-a lungul timpului şi al spaţiului, atât oamenii în general cât şi pe fiecare din noi înşine" (*Imitation à la critique historique*, Paris, 1963, p. 30-31). Leon Halkin semnala că istoria este pentru ştiinţele umaniste, ceea ce matematica reprezintă pentru ştiinţele experimentale: o garanţie a corectitudinii. „Cu cât omul va cunoaşte mai bine trecutul său cu atât mai puţin îi va fi sclav. În aceasta constă adevărata măreţie a istoriei." La rândul său, filosoful spaniol Josè Ortega y Gasset identifica în istorie dimensiunea în care omul a reuşit să se împlinească pe sine. „Istoria-susţinea el-este realitatea omului care nu are o altă lume". Pentru Alban Widgery istoria nu era o simplă naraţiune, ci o ştiinţă distinctă cu propriile metode cercetare (*Les grandes doctrines de l'histoire*, Paris, 1965, p. 348-349). Între istoricii români, Vasile Pârvan (Vezi, *Idei şi forme istorice*, Bucureşti, 1920, p. 124.) rezerva istoriei un statut aparte ca dimensiune a cunoaşterii, atunci când o considera „conştiinţa de sine a umanităţii ca tot". Nicolae Iorga, asemenea lui Pârvan şi el un exponent de seamă al Şcolii critice, identifica în istorie „cea mai umană dintre toate ştiinţele", un domeniu al cunoaşterii ce ne permite să devenim „mai sociabili, mai altruişti, mai iubitori de om şi de viaţă" (*Generalităţi cu privire la studiile istorice*, ediţia a IVa, Iaşi, 1999, p. 65-66.)

În esenţă, opiniile *pro* sau *contra* istoriei nu au atât rolul de a ne convinge asupra caracterului ştiinţific al disciplinei istorice, cât menirea de a releva, fie şi într-o sumară trecere în revistă, complexitatea părerilor exprimate, profunzimea criticilor dar şi limitele aprecierilor pe care istoria le-a cunoscut într-o perioadă sau alta.

3. Faptul istoric

Ce este un fapt istoric ?

Materialul activităţii istoricului îl reprezintă faptele (*fatum*) petrecute în trecut. Trecutul ca atare se prezintă ca un imens ocean de fapte imposibil de cunoscut sau explicat în totalitatea lor. Cunoaşterea devine posibilă dacă faptele sunt selectate şi ordonate potrivit importanţei lor. Nu orice eveniment sau fapt petrecut în trecut este în mod esenţial unul istoric. Evenimentele trecutului sunt evaluate de istoric, cel care stabileşte în ce măsură ele sunt demne de a fi reţinute de către contemporani sau viitorime. Faptul istoric este adesea rezultatul unei elaborări originale al unei construcţii intelectuale. Istoricul nu procedează doar la o simplă decupare a unei părţi din ansamblu, izolând obiectul cercetărilor de contextul în care s-a produs. Menirea sa nu este doar să stabilească *ce s-a întâmplat* ci să explice *de ce şi cum s-a întâmplat.* Faptele trecutului (sociale, politice, religioase, economice, culturale, etc) dobândesc semnificaţie istorică în măsura în care definesc sau elucidează o anumită chestiune. Istoricul este acela care relaţionează faptele istorice în raport cu problema sau perioada care îl preocupă. (Dacă dorim să relatăm cum a reuşit populaţia Parisului să prevină o posibilă contrarevoluţie în iulie 1789, selectă acele fapte care sunt relevante pentru a construi un raţionament istoric în raport cu problema în discuţie: înaintarea şi retragerea armatei regale;

demiterea şi apoi rechemarea ministrului de finanţe Jaques Necker; procurarea muniţiei şi a armelor de către revoluţionari; asediul şi cucerirea Bastiliei, etc). Faptele istorice sunt percepute ca evenimente în măsura în care restrângem istoria la desfăşurarea unui eveniment. Faptele istorice se pot relaţiona şi pentru a explica procese sau fenomene istorice. Istoria non evenimenţială este şi ea o componentă importantă a cercetării. Cu ajutorul faptelor istorice putem explica desfăşurarea războiului Crimeii, eveniment petrecut la jumătatea secolului al XIX-lea, fără a analiza ce reprezintă războaiele ca fenomene istorice, aşa cum faptele istorice- o succesiune de războaie petrecute într-o anumită perioadă- ne pot oferi explicaţii în legătură cu complexitatea războiului ca realitate istorică (forţe participante, inovaţii tehnice, tactici de luptă, etc).

Faptele istorice nu se produc decât o singură dată în timp şi nu se pot repeta niciodată identic. (Chiar dacă de-a lungul timpului s-au petrecut numeroase răscoale sau revoluţii, nici unul din aceste fapte istorice nu este identic cu un altul petrecut anterior.) Orice fapt istoric este însă rezultatul unei dezvoltări anterioare, al unor acumulări (cantitative sau calitative) ce l-au precedat. Nu putem explica declanşarea Marelui Război (1914-1918) dacă ne raportăm doar la consecinţele atentatului de la Sarajewo. Asasinarea prinţului moştenitor al tronului Imperiului Austro-Ungar reprezintă un fapt istoric important anterior declanşării războiului mondial. El nu poate însă- prin consecinţele sale imediate - decât să explice izbucnirea conflictului austro-sârb în Peninsula Balcanică. Pentru a înţelege cum „incendiul" s-a extins la nivelul întregii Europe, istoricul trebuie să facă apel şi la alte fapte istorice anterioare cum ar fi semnarea principalelor tratate de alianţă între puterile europene (Tripla Alianţă şi Antanta); rivalităţi continentale şi crize coloniale; înarmările şi pregătirile militare ale principalelor puteri continentale; stările de spirit şi atitudinile exprimate de factorii politici direct implicaţi, etc. Faptele istorice rămân principalul material de lucru pentru istoric. Conştient că nu orice eveniment din trecut poate să fie un fapt istoric, el procedează la identificarea, clasificarea, şi analiza lor.

Principale criterii în reconstituirea faptelor istorice.

Stabilirea faptelor istorice este una dintre caracteristicile esenţiale ale activităţii istoricului. Publicul doreşte să afle de la istoric *ce s-a întâmplat* nu ceea ce ar fi putut să se întâmple. Din acest motiv, un prim criteriu important în stabilirea faptelor istorice este cel existenţial. Istoricul nu poate lua în consideraţie decât ceea ce s-a petrecut în realitate. Faptele istorice nu se pot reconstitui decât în măsura în care există izvoare sau mărturii autentice ce pot garanta posibilitatea ca ele să se fi petrecut în realitate. Istoria implică raţionamente obiective, nu poate înregistra decât realităţi ale concretului. Nu putem analiza decât superficial şi în manieră speculativă esenţa a ceea ce este imaginar sau virtual. Imaginarul unei epoci poate reprezenta o realitate istorică în măsura în care există izvoare, dovezi ce probează faptul că oamenii *gândeau într-o anumită manieră* şi îşi imaginau *într-un anume fel* valorile propriei existenţe. Sunt necesare dovezi care să stabilească în ce măsură un anumit fapt istoric este real sau simplă fabulaţie. „Inventarea" unor fapte istorice reprezintă un pericol permanent pentru cercetarea trecutului. O succesiune a faptelor ce nu pot fi explicate creează impresia unei

cercetări de suprafață, iluzia unei istorii accidentale. Este însă evident, mai ales în epocile mai apropiate nouă, că nu doar realitatea inteligibilă furnizează fapte istorice. Uneori şi rolul hazardului trebuie reconsiderat. Fenomene naturale, dezastre sau calamități, cu impact enorm asupra colectivităților umane, pot fi explicate cu ajutorul unor argumente raționale, dar uneori se petrec instantaneu şi fără vreo succesiune logică.

Faptele istorice se petrec într-un anumit timp şi spațiu. Criteriul spațio-temporal este determinant pentru reconstituirea faptelor istorice. Un fapt istoric este pregătit în timp şi se desfăşoară într-o anumită durată. Efectele sale se răsfrâng de obicei asupra unui teritoriu bine definit. Nu întotdeauna cauzele care produc un fapt istoric se pot identifica în acelaşi spațiu asupra căruia se răsfrâng efectele. Un exemplu sugestiv este acela al Revoluției Franceze din secolul al XVIII- lea, ale cărei cauze imediate trebuie căutate în evoluția sub aspect politic, economic, social sau ideologic a Franței lui Ludovic al XVI-lea, dar ale cărei efecte (consecințe) se răsfrâng în timp şi asupra Europei. Durata asupra căreia identificăm consecințe ale unui fapt istoric nu este identică mereu cu perioada în care acesta se petrece. (Anexarea Bosniei Herțegovina de către Austro-Ungaria s-a produs în octombrie 1908. A rezultat o criză internațională soluționată paşnic în anul următor-1909. Efectele „crizei bosniace" se vor resimți acut în politica europeană din anii care au premers războiului mondial şi reprezintă una dintre multiplele cauze politice ale declanşării acestuia).

Pentru a fi „istoric", un fapt petrecut în trecut trebuie să slujească drept bază dezvoltării, să îmbrace un caracter social, să se extindă asupra unui grup mai mult sau mai puțin numeros de indivizi. Orice fapt istoric trebuie să se afle într-o relație de succesiune cu un alt fapt care l-a precedat. Potrivit lui A. D. Xenopol (*La théorie de l'histoire*, Paris, 1908) faptul istoric este întotdeauna rezultatul unei serii istorice iar fiecare serie trebuie să aibă ca rezultat un fapt istoric. Faptele istorice presupun rezultate sau consecințe intelectuale, întrucât evoluția umanității se face prin spirit, singura legătură care uneşte trecutul de prezent şi viitor. Consecințele reprezintă, de altfel, un alt criteriu important în funcție de care se pot identifica faptele istorice. Rămâne însă, în egală măsură, un criteriu subiectiv, întrucât urmările faptelor istorice sunt judecate diferit în funcție de ancheta propriu-zisă a istoricului. (Pentru istoria modei, înfrângerea lui Napoleon Bonaparte la Waterloo în anul 1815 şi consecințele sale nu prezintă desigur prea mare importanță, deşi nu se poate tăgădui că momentul Waterloo nu a reprezentat un fapt istoric). Ipotetic toate evenimentele din trecut pot fi judecate drept istorice, în funcție de domeniul pe care îl explorează istoricul. În realitate, faptele istorice se pot identifica la incidența a trei vectori importanți: cauzele- faptul propriu-zis-urmările. Faptele istorice pot fi identificate doar într-o relație de succesiune. Ele nu se petrec întâmplător, trebuie înțelese şi explicate într-o relație de interdependență. Cunoaşterea istorică nu este posibilă dacă facem apel doar la registrul sec al unor evenimente aparent fără nici o legătură între ele. Ajungem astfel la o istorie strict evenimențială, accidentalistă, departe de exigențele domeniului pe care îl explorăm.

Ierarhizarea faptelor istorice

Importanța pe care o dețin faptele istorice ține de judecata istoricului asupra trecutului. Este cert că faptele istorice sunt inegale prin conținut şi nu dețin aceeaşi importanță. Dificile sunt criteriile care ne determină să apreciem valoarea unui fapt istoric. O primă ipoteză s-ar putea situa în analiza dimensiunilor consecințelor unui fapt istoric. În funcție de acest prezumtiv criteriu am putea stabili dacă un anumit fapt istoric deține o însemnătate locală, regională, națională sau universală. Paul Veyne (*Cum se scrie istoria*, Bucureşti, 1999, p. 32) consideră că acest criteriu nu reprezintă decât o ficțiune trezită de simțul seriozității. Istoria povesteşte războaiele lui Ludovic al XIV-lea pentru ele însele şi nu pentru urmările importante ce le pot avea.

Importanța faptelor istorice ar mai putea fi identificată (implicit stabilirea unor ierarhii) potrivit evaluărilor provenite din observațiile celor care le-au cunoscut nemijlocit. Impresiile contemporanilor, valorile la care ei se raportează, pot servi drept indicii cu privire la importanța unui fapt istoric. De cele mai multe ori, aceste aprecieri au o valoare subiectivă. Unii dintre contemporani au comentat în termeni elogioşi căderea Bastiliei în mâinile revoluționarilor. Camille Desmoulins, un participant la eveniment, care cu câteva zile înainte chemase poporul să se revolte la palatul regal, relata că evenimentul este cu totul deosebit : „ Ziua de 14 iulie este ziua eliberării din robia Egiptului şi traversarea Mării Roşii. Este prima zi din anul I al libertății. " Un medic englez prezent pe atunci la Paris (Dr. Rigby) le scria celor de acasă: „ Am fost martorul celei mai neobişnuite revoluții care a avut vreodată loc în societatea omenească." Din aceste comentarii rezultă ca evenimentul, pentru mulți contemporani, implica o semnificație specială, o importanță epocală. Ziua de 14 iulie a devenit, potrivit unei legi adoptate la 6 iulie 1880, ziua națională a Republicii Franceze. Judecând în lumina acestor mărturii evenimentul pare cu adevărat unul exemplar. Ceea ce îi conferă importanța cuvenită nu este derularea sa propriu-zisă. Nu este nimic senzațional în distrugerea unei închisori. Legătura Bastiliei cu simbolurile absolutismului monarhic din Franța conferă evenimentului o valoare istorică excepțională. În aceste semnificații (cu valoare simbolică) au crezut şi unii dintre contemporani. În realitate, cuceritorii fortăreței nu au găsit în interiorul ei prea multe lucruri concrete care să le amintească de mitul regimului absolutist. Ei au fost chiar dezamăgiți atunci când au constatat că în întreaga închisoare nu se mai aflau decât şapte prizonieri, dintre care, doar unul singur, (Comte de Lorges), era condamnat pentru delicte politice. (El ispăşea din 1757 la Bastilia o sentință ce îl incrimina pentru convingerile sale republicane). Restul prizonierilor (cinci dintre ei) erau mai curând infractori de drept comun. Contemporanii nu ne ajută în acest caz să stabilim cu certitudine valoarea faptului istoric. Consecințele sale îl recomandă drept esențial pentru a înțelege derularea evenimentelor revoluționare din Franța anului 1789. Şi despre tratatele păcii westfalice se vorbeşte astăzi nu pentru interesul arătat de contemporani. Dacă urmările lor nu ar fi fost observate în timp, evenimentul poate că ar fi rămas mai puțin relevant . Ierarhizarea faptelor istorice rămâne o provocare directă în raport cu obiectivitatea istoricului. Criteriile sunt, aşa cum am încercat să prezentăm, extrem de relative. Există fapte istorice cu importanță relevantă aparent doar pentru istoria unei comunități, care, într-un anumit context istoric pot deveni, esențiale pentru istoria universală. Există fapte

din trecut relevante pentru istoria diplomației dar mai puțin relevante pentru istoria literaturii.

4. Timp şi spațiu în istorie

Categoriile de timp cu care operează istoricul (timpul scurt, timpul lung, erele sau perioadele istorice)

Existența oamenilor se desfăşoară în timp şi spațiu. Acestea sunt coordonatele fundamentale în care se succed evenimentele sau modelele gândirii. În timp şi spațiu se înscrie de fapt istoria omenirii. Timpul este o coordonată fundamentală a existenței; „ *plasma unde se scaldă fenomenele, locul unde devin inteligibile*"(Marc Bloch). Fiecare acțiune, fiecare atitudine, fiecare gând al omului se raportează la această dimensiune. Cronologia este disciplina care permite cunoaşterea măsurării timpului. Se pot face distincții între cronologia matematică sau astronomică şi cea denumită uzual „tehnică". Astronomia a oferit omului trei unități fundamentale de măsură a timpului: ziua, luna; anul. Succesiunea zilelor şi a nopților reprezintă ritmul vieții pe pământ. Cronologia zisă tehnică face obiectul preocupărilor istoricului. Perioada sa de înflorire ne conduce spre secolul al XVIII-lea când era publicată una dintre lucrările monumentale în acest domeniu: *L`Art de verifier les dates* (publicată în 1750 de un grup de călugări benedictini, reeditată în 3 volume între anii 1783-1787). Cronologia permite amplasarea evenimentelor în derularea istoriei umanității. Ea oferă informații prețioase referitoare la datarea unui fapt istoric. Se pot identifica, în general, trei categorii fundamentale de timp cu ajutorul cărora se stabilesc repere cronologice în domeniul istoriei (timpul scurt; timpul lung; erele sau perioadele cronologice).

Timpul scurt este acela pe care îl măsurăm cu ajutorul ceasurilor (orologiilor). Necesitatea măsurării timpului scurt l-a frământat pe om încă din zorii civilizației. Chiar omul primitiv pare să fi fost conştient că anumite corpuri cereşti au fost create pentru a ritma existența cotidiană terestră. În paginile Vechiului Testament (*Geneza*, I, 14) ni se relatează că Dumnezeu a creat aştrii ce separă ziua de noapte şi servesc drept indicii pentru percepția diferitelor ritmuri biologice. Omul acelor vremuri era conştient – se pare- de succesiunea zi – noapte, de revenirea periodică a luminii sau a întunericului. Această evoluție permanentă i-a influențat ritmul activităților cotidiene. Percepția timpului, la un nivel rudimentar, nu echivala însă cu identificarea unor instrumente convenționale de măsură. Încă din Antichitate, în baza observațiilor astronomice, s-au putut însă stabili că durata zilei şi a nopții este de 24 de ore. Momentul de început al zilei a fost însă diferit perceput de către anumite civilizații, ceea ce explică unele mici diferențe în stabilirea duratei unei succesiuni zi - noapte. Chinezii, evreii sau musulmanii măsurau această durată de la apusul soarelui (în acest caz succesiunea z i- noapte ar dura 24 de ore şi un minut); egiptenii, perşii sau chaldeenii măsurau de la răsăritul soarelui (ceea ce conducea la o durată de 23 ore, 59 minute, 42 de secunde). Tot din antichitate datează şi primele instrumente de măsurare a timpului scurt pentru durata unei ore (clepsidrele cu apă sau nisip). Pentru oamenii

antichităţii sau ai Evului Mediu, măsurarea exactă a timpului nu juca un rol esenţial. În Evul Mediu, orologiile bisericilor semnalau timpul liturgic (orele canonice), cel care a indica ritmul de viaţă al comunităţilor rurale sau urbane. Preotul ordona dispunerea evenimentelor mai importante de peste an, în funcţie de reperele cronologice ale vieţii creştine. Atunci când însă meşteşugurile şi comerţul au cunoscut o reală dezvoltare, pe fondul dinamizării vieţii urbane şi a utilizării unor importante descoperiri tehnologice, timpul a devenit un factor extrem de preţios. S-a resimţit treptat necesitatea identificării unor instrumente tot mai precise de măsură a timpului (orologiile din turnurile oraşelor medievale „revendică" primatul organizării vieţii cotidiene în detrimentul exigenţelor impuse de coordonatele timpului liturgic). Următorul pas, individualizarea măsurării timpului, s-a impus de la sine. Odată cu descoperirea arcului de ceas (în jurul anului 1500) s-au putut construi mijloace individuale de măsurare a timpului. Formula „ timpul înseamnă bani" a devenit o realitate tot mai prezentă în existenţa individului. Producţia bunurilor de serie şi amploarea schimburilor comerciale a presupus punctualitate şi disciplină a muncii. Omul modern acţiona potrivit unor noi ritmuri, în cu totul alte coordonate, deşi în mediile tradiţionale „timpul catedralelor" a continuat să joace încă un rol extrem de important .

Timpul lung se măsoară cu calendarul. Încă din antichitate, oamenii au căutat mijloace care să le permită stabilirea unor repere concrete ale timpului lung. În sensul cel mai larg, calendarul este un sistem de calcul elaborat de om pentru înregistrarea lunilor şi a anilor. Principiul fundamental al majorităţii calendarelor are în vedere succesiunea zi-noapte (intervalul în care Pământul se roteşte odată în jurul axei sale); perioada dintre două faze similare ale lunii (lunaţii) sau intervalul în care Pământul se roteşte în jurul Soarelui. După modul în care oamenii au perceput succesiunea diferitelor anotimpuri sau au înţeles fenomenele astronomice se pot identifica trei tipuri de calendare: lunare; solare, mixte (lunaro-solare). În afara acestor calcule tehnice, la elaborarea anumitor calendare s-a mai ţinut seama şi de unele superstiţii sau convingeri religioase. Egiptenii au stabilit deja, în mileniul al IV lea Î. Hr, că anul solar durează 365 de zile şi este împărţit în 12 luni având 30 de zile fiecare şi 5 zile adăugate la anumite intervale. Romanii au folosit iniţial un calendar lunar. Anul începea la 1 martie şi abia din anul 153 Î. Hr. de la 1 ianuarie. În anul 46 Î.Hr, Iulius Caesar a preluat calendarul solar egiptean. El a instituit la Roma un calendar (cel iulian), care adăuga câte o zi la fiecare interval de patru ani (anii bisecţi). Primele zile ale lunii erau *calendele*, urmau zilele de la mijlocul lunii (*idele*) şi *nonele*, a noua zi înaintea idelor. Împăratul Constantin I (275/280-337) a introdus săptămâna de 7 zile. Calendarul iulian a fost menţinut în Occident şi după căderea Imperiului Roman de Apus. Cu timpul, s-au observat însă neconcordanţe între anul astronomic şi cel calendaristic. Anul „iulian" dura mai mult cu 11 minute şi 14 secunde la 365, 25 zile decât cel solar. La 128 de ani, diferenţa ajungea deja la o zi. Papa Gigore al XIII- lea (1503-1585) a recurs în anul 1582 la o nouă reformă calendaristică şi a reuşit să corecteze această eroare. Pornind de la anumite calcule astronomice, efectuate de Nicolaus Cusanus (1401-1464) şi Nicolaus Copernic (1473-1543), Grigore al XIII-lea a corectat decalajul, stabilind că ziua de 4. 10. 1582 devine ziua de 15. 10. 1582. Statele necatolice au introdus mai târziu calendarul gregorian. Statele protestante germane şi cele scandinave în jurul anului 1700; Anglia (1752); Suedia (1753); Rusia a menţinut

în vigoare calendarul iulian până în luna februarie 1918, Grecia până în anul 1923 şi România până în 1924. Modalităţile de măsurare a timpului lung au fost şi au rămas încă extrem de diverse. Tradiţiile, concepţiile religioase sau cele ideologice şi-au pus amprenta supra tipurilor de calendare uzitate în lume. Chinezii, spre exemplu, folosesc un gen de calendar care diferă substanţial de cele utilizate de europeni, poate şi pentru faptul că lumea chineză nu a resimţit niciodată nevoia să confere istoriei dimensiunea temporalităţii progresive, aşa cum se întâmplă în cazul european. (Pentru detalii, vezi Ivan P. Kameranovici, *China clasică*, Bucureşti, 2002, p. 135.). Calendarul tradiţional chinez înregistrează 4 anotimpuri, 12 luni, 24 de perioade. Emblema anului o constituie un animal (şobolanul, bivolul, iepurele, calul, şarpele, maimuţa, dragonul, etc.) . Deşi oficial el a fost înlocuit de calendarul occidental, a rămas în vigoare (calendar agricol) pentru a data mai ales sărbătorile. În Africa şi în Asia peste 300 de milioane de musulmani recurg la un calendar lunar adoptat la dispoziţiile Profetului în anul 632 î.Hr. În India există chiar patru calendare (inclusiv gregorian sau musulman) aflate oficial în utilizare. Guvernul este obligat să imprime anual câte un almanah de peste 3000 de pagini în care se explică doctrinele religioase şi calculele astronomice complicate, necesare pentru dispunerea zilelor lunilor sau anilor. Considerente ideologice, străine de această dată de influenţa factorilor religioşi, au stat la baza unor încercări fanteziste de elaborare a unor calendare universale. În timpul Revoluţiei Franceze, Convenţia naţională (legea din 6 octombrie 1793) a propus un nou calendar, cel republican, ce se dorea a fi acceptat pretutindeni, asemenea sistemelor metrice. Anul era format din 12 luni a câte 30 de zile fiecare. Fiecare lună era divizată în perioade de câte 10 zile (decade). Anul mai primea câte 5 zile suplimentare situate după luna Fructidor şi o a 6 a zi denumită ziua Revoluţiei, adăugată o dată la patru ani. Începutul anului era stabilit de ziua în care începea echinocţiul de toamnă pentru meridianul Paris, iar prima zi a „erei republicane" era 22 septembrie 1792, evident data la care s-a proclamat republica. Calendarul republican a rămas în folosinţă doar trei ani. Napoleon I Bonaparte l-a abolit cu începere de la 1 ianuarie 1806. Anul XIV al Republicii nu a mai durat decât 3 luni şi 8 zile. O altă încercare temerară de a oferi lumii un calendar universal construit pe anumite orientări ideologice s-a petrecut în URSS. În anul 1923 calendarul iulian, utilizat de Biserica ortodoxă, şi cel gregorian, oficial introdus de Lenin, sunt suprimate în favoarea unui „calendar etern". Acesta conţinea 12 luni a câte 30 de zile fiecare, 6 săptămâni a câte 5 zile. În plus, mai existau anual alte 5 zile de sărbătoare pentru comemorarea Marii Revoluţii din octombrie.

Au existat şi alte încercări reformatoare de stabilire a unui calendar fix, aparţinând unor personalităţi sau foruri internaţionale. În secolul al XIX-lea (1849), merită consemnat efortul lui August Comte de elaborare a unui calendar compus din 13 luni egale a câte 28 de zile fiecare. După 1887, astronomul Camille Flammarion a propus un sistem de calendar perpetuu cuprinzând 12 luni împărţite în 4 trimestre egale. Societatea Naţiunilor şi ceva mai târziu Organizaţia Naţiunilor Unite au încurajat şi ele astfel de proiecte. Un studiu de ansamblu elaborat în anul 1953 de secretarul general al ONU Trygve Lie a fost susţinut de reprezentanţii guvernului Indiei şi de membrii ai Consiliului economic şi social. Şi aceste demersuri au eşuat. În măsura în care un calendar mondial ar fi propus individului şi vieţii sale cotidiene un ritm şi o diversitate în unitate, ar fi putut ajuta lumii să se

elibereze de confuzie şi să evolueze spre unitate sau armonie. Tocmai acest nobil deziderat nu s-a putut însă concretiza.

Erele sau perioadele cronologice sunt serii compuse dintr-un număr nedeterminat de ani ce pot servi la măsurarea timpului. Erele, alcătuite prin raportarea la un eveniment emblematic, datat cu certitudine, s-au folosit mult timp în datarea şi numărarea anilor. Prima eră, moştenită din antichitatea greacă, a fost cea a olimpiadelor (evenimente exponenţiale ce se derulau o dată la patru ani). Prima olimpiadă atestată cu certitudine s-a desfăşurat în anul 776 î. Hr. Romanii se raportau fie la evenimentele scurse de la întemeierea Romei (753 î. Hr.), fie la aşa numita eră consulară, care avea ca reper esenţial anul 509 î.Hr (exilarea regelui etrusc şi numirea primilor consuli L. Iunius Brutus şi P. Valerius Poplicola). Alte ere sau perioade cronologice au putut fi identificate în funcţie de anumite repere esenţiale sub aspect religios. Era iudaică se raportează la datele cronologice ale Vechiului Testament şi propune numărătoarea anilor începând cu mitul Genezei (Facerea Lumii), undeva în jurul anului 5508 î. Hr. Era creştină propune numărarea anilor de după anul I al Naşterii lui Hristos; cea musulmană se raportează la anul *Hegirei* (622 î. Hr., fuga Profetului Mahomed de la Mecca la Medina). Cunoaşterea erelor este importantă pentru istoric întrucât el intră în contact cu diferite documente, multe dintre ele datate după criterii diferite. Datarea evenimentelor prin raportarea la o anumită eră se poate dovedi înşelătoare. Căderea Constantinopolului se plasează în ani diferiţi, în funcţie de era la care ne raportăm (iudeo-creştină, musulmană, etc). În zilele noastre noţiunea de eră are un conţinut şi o vocaţie diferite. Se discută tot mai mult despre o nouă eră a înaltei tehnologii, care va monopoliza treptat viitorul omenirii; despre era nucleară sau cea a Internetului, etc).

Durata - continuitatea şi ritmurile ei. Încercări de periodizare a istoriei.

Semnificaţiile timpului istoric nu se reduc doar la aspectele specifice cronologiei. Istoricul nu este interesat doar de datarea evenimentelor sau identificarea diferitelor instrumente de măsură a timpului. La fel de importantă este şi dimensiunea percepţiei duratei istorice. Printre altele, timpul este utilizat de istoric şi pentru periodizare, pentru stabilirea specificului unui anumit interval de timp istoric, a schimbărilor ce presupun progrese dar şi neîmpliniri. Timpul istoric este diferit perceput de contemporanii unei epoci. Francezii care au trăit în zilele tumultoase ale Revoluţiei din 1789 pot fi socotiţi contemporani, deşi, mulţi dintre ei, aparţineau prin gândire şi interese unor epoci diferite. Contemporani sub aspectul vârstei, ei se diferenţiau prin concepţii şi orizontul de aşteptări. Marea nobilime şi clerul înalt păreau mai curând tributare tradiţiilor şi, implicit, trecutului, comparativ cu membrii Stării a treia, ea însăşi divizată, care aştepta un viitor diferit de ceea ce reprezentase imaginea Vechiului Regim. La fel de delicată este şi înţelegerea duratei, atunci când ne raportăm la cei ce aparţin aceleaşi perioade istorice. Nu toţi contemporanii percep la fel durata unui război. Pentru soldaţii prezenţi pe front durata unei zile de conflict pare interminabilă în comparaţie cu semenii lor aflaţi la adăpost faţă de orice potenţial pericol. Raportată la percepţia contemporanilor sau la diferite atitudini de comportament (

deprinderi ale gândirii), durata îşi are ritmurile şi continuitatea ei. Din acest motiv, coordonatele unor epoci nu pot fi decât convenţionale. Niciodată nu vom şti cu certitudine când a început sau se încheie o anumită epocă a istoriei. Folosind diferite criterii putem doar aproxima. Caracterul relativ al perioadelor istorice a condus la un număr impresionant al încercărilor de periodizare. În antichitate, grecii se gândeau la o evoluţie ciclică a istoriei. Polibiu din Megalopolis (cca 200-120î. Hr) a identificat o anumită periodicitate a formelor de guvernământ, pe care el le numea constituţii. Cele mai multe dintre periodizări urmează un model liniar. Unele pornesc de la un identificarea unui eveniment fondator ale cărui cauze sau consecinţe conferă caracteristici de durată unei epoci. Altele au în vedere aspecte ideologice dintre cele mai diverse. Chiar în Vechiul Testament, în cartea profetului Daniel, identificăm în tălmăcirea viselor lui Nabucodonosor o succesiune de patru împărăţii percepute ca dominaţii universale (asiro-babiloniană; medo-persană, greco-macedoneană, romană). Tot aici se mai menţionează însă şi despre o împărăţie eternă, cea a lui Dumnezeu, care va înfăptui justiţia pe pământ. Teoria celor patru mari imperii, preluată şi de Hieronymus (347-420 d. Hr.), a avut un impact deosebit în Evul Mediu. Augustin Aureliu (354-430 d. Hr.), poate cel mai important doctrinar al teologiei apusene, identifica în lucrarea *De civitate Dei* şase mari perioade în care se poate înscrie istoria universală. Succesiunea acestor perioade era imaginată într-o manieră similară evoluţiei omului în timp: *infantia-pueritia-adolescentia-iuventus-aetas minor-senectus*). Periodizarea lui Augustin (Adam -Noe; Noe – Avram; Avram – David; David – exilul babilonian; Naştere lui Hristos – Sfârşitul Lumii) a fost preluată şi de un alt părinte al Bisericii, Isidor episcop de Sevilla (560-636).Teologii creştini ai Evului Mediu au încercat periodizări ale istoriei pornind de la desfăşurarea evenimentelor biblice. Chiar termenul de *ev mediu*, înţeles drept perioada dintre antichitate şi renaşterea antichităţii, apare pentru prima dată la teologul olandez Gisbert Voetius (1589-1676). Stabilirea anilor de început şi de sfârşit ai perioadelor istorice a creat în general dispute aprinse indiferent de criteriile periodizărilor. Istoricul umanist Cristoph Cellarius a încercat să adapteze schema periodizării istoriei bisericeşti la ansamblul istoriei în general. El a dedicat câte o carte de istorie celor trei mari epoci identificate: *Historia antiqua* (de la începuturi şi până la moartea împăratului Constantin în anul 337); *Historia medii aevi* (până la căderea Constantinopolului); *Historia aevi moderni* (începând cu anul 1453).

Caracterul relativ al încercărilor de periodizare reiese mai ales acolo unde acestea se legitimează prin apelul la anumite ideologii, doctrine sau curente filozofice. În secolul al XIX-lea, August Comte (1798-1857), unul dintre corifeii pozitivismului în istoriografie, împărţea istoria omenirii potrivit diferitelor stadii de domnie a legii: perioada teologică (atunci când omenirea îşi justifica explicaţiile prin fenomene supranaturale); perioada metafizicii (atunci când omenirea îşi argumenta opiniile prin forţe sau principii abstracte); perioada pozitivismului (atunci când omul va crede în legile ştiinţei, care se întemeiază pe fapte obiective). Karl Marx (1818-1883) formula în 1848 cunoscutul *Manifest comunist* în rândurile căruia enunţa principiul evoluţiei în sens materialist dialectic a istoriei. În concepţia marxistă, clasa exploataţilor distrugea clasa exploatatorilor, alungând-o de la putere. Burghezia înlătura nobilimea, datorită substituirii capitalismului comercial economiei feudale; proletariatul urma să înlăture

burghezia, atunci când proprietatea socială ar fi urmat să înlocuiască proprietatea individuală. Marx identifica mai multe perioade istorice, ale căror limite cronologice erau dictate de consecințele luptei de clasă: preistoria (societatea lipsită de clase); societatea antică sclavagistă; societatea feudală; epoca burgheziei; dictatura proletariatului şi societatea comunistă (desființarea tuturor contradicțiilor între clase).

Spațiul în istorie. Localizarea faptelor istorice în cadrul geografic.

Istoria nu se desfăşoară doar în timp ci şi în spațiu. Dacă cronologia este absolut necesară investigației istorice, nu mai puțin importantă este şi geografia. Istoricul trebuie să identifice locul unde s-au petrecut fapte istorice, să explice legătura dintre mediul uman şi mediul natural. El are nevoie de solide cunoştințe de geografie. Localizarea unui eveniment sau fapt istoric presupune identificarea denumirii localității pe care o transmit izvoarele. Nu de puține ori însă, acest gen de informații este lacunar, imprecis sau chiar inexistent. Aşa, spre exemplu, se ştie că, potrivit *Cronicii pictate de la Viena*, bătălia dintre oştile conduse de Basarab I şi Carol Robert de Anjou s-a derulat între 9-12 noiembrie 1330 la o *posadă*, ceea ce în limbajul obişnuit ar însemna loc întărit sau strâmtoare. Localizarea precisă a evenimentului a rămas pur speculativă. Numeroasele variante în legătură cu localizarea evenimentului nu au adus rezultate credibile. Astăzi se ştie că această confruntare s-ar fi derulat la Posada (a localitate al cărei nume provine din cuvântul *posadă*) dar în acest fel nu se poate spune că s-a identificat cu precizie locul. Dificultățile sunt şi mai mari atunci când istoricul lucrează cu denumiri antice sau medievale ale unor aşezări ce trebuie identificate în raport cu țările sau localitățile contemporane. În acest caz, istoricul are nevoie de informații ce țin de domeniul lingvisticii sau al topografiei. Există însă situații când numele unei localități a fost schimbat sau a dispărut ca urmare a distrugerilor, depopulării sau consecințelor de ordin politic, administrativ ori religios. Pentru a face față acestor situații, istoricii au la dispoziție repertorii topografice sau dicționare geografice. În unele cazuri, numele unei localități este strâns legat de descendența unor familii importante. Sate întregi pot fi identificate prin reconstituirea moşiilor de odinioară ale unor mari boieri sau nobili. În acest caz sunt necesare şi solide cunoştințe de genealogie pentru stabilirea corespondenței dintre denumirea unei localități şi diferitele ramuri ale familiilor boiereşti. Identificarea nu se rezumă însă doar la stabilirea denumirii actuale a unei localități în raport cu vechiul nume purtat în documentele epocii. Istoricul trebuie să țină seama, în funcție de situație, de toate indicațiile pe care le poate furniza documentul (menționarea unor aşezări limitrofe; identificarea unor forme de relief, etc).

Raportul dintre geografie şi istorie. Mediul natural şi habitatul uman.

Raportul dintre om şi natură reprezintă o importantă dimensiune în înțelegerea anumitor procese sau evoluții istorice. Preocupări interesante referitoare la această chestiune au existat chiar din antichitate. Herodot scria la timpul său că „Egiptul este un dar al Nilului” iar afirmația „părintelui istoriei” se verifică dacă ținem seama de importanța acestui fluviu pentru evoluția de ansamblu a civilizației vechilor egipteni. Grecii antici ar putea fi mai greu de înțeles în reperele existenței lor zilnice dacă ar fi separați de vecinătatea cu marea. Dispunerea formelor de relief a influențat într-o anumită măsură vocația vechilor greci spre comerț şi navigație. În egală măsură, ascensiunea vechilor civilizații mesopotamiene ar putea fi cu greu explicată fără a înțelege importanța marilor fluvii Tigru şi Eufrat pentru resursele de hrană şi prosperitatea regiunii. Acelaşi raport de dependență între mediul uman şi cel natural poate fi întâlnit şi în vremurile moderne. Cum am putea înțelege resorturile politicii externe britanice în raport cu continentul european dacă nu am invoca şi aşezarea insulară a Angliei? Politica echilibrului de forțe (*balance of power*) a fost dictată şi de asemenea rațiuni. Istoria şi psihologia diferitelor popoare nu poate face abstracție de mediul în care s-au format, au trăit, l-au personalizat şi, în unele situații, chiar umanizat. Determinismul geografic a fost considerat un factor esențial în explicarea evoluției istorice a diferitelor popoare. Pornind de la importanța cadrului geografic în explicarea unor civilizații au apărut şi exagerări. Montesquieu şi Bodin erau convinşi că pot explica întreaga istorie a grecilor pornind de la reperele geografice. La sfârşitul secolului al XIX-lea (între anii 1882 şi 1891) germanul Ratzel propunea spre analiză ideea conform căreia mediul este acela care îl formează pe om. În concepția sa existau doi factori esențiali în constituirea statelor: poziția (*Die Lage*) şi spațiul (*Der Raum*). Considerațiile lui Ratzel avea să furnizeze argumente importante geopoliticii şi teoriei spațiului vital.

Natura, potrivit unor echilibrate aprecieri aparținând lui Lucien Febvre (*La Terre et l’evolution humaine*, Paris, 1922), oferă un complex de posibilități. Ea este cea care propune iar omul dispune. Istoricul trebuie să înțeleagă gradul real al interdependențelor dintre influențele geografice şi reacțiile umane în desfăşurarea istoriei. Este vorba despre un raport ce a cunoscut evoluții specifice în funcție de epocile istorice şi posibilitățile omului de a influența sau domina natura. Cele din urmă au îmbrăcat adeseori forme distructive. Irigațiile excesive în anumite zone au condus la salinizarea solului, cu consecințe grave pentru agricultură, iar defrişările masive au condus la dispariția pădurilor şi apariția unor întinse regiuni cu aspect de deşert. Mediul natural, condițiile de climă, dispunerea formelor de relief au influențat înflorire sau decăderea unor civilizații. Solul lipsit de fertilitate i-a determinat pe oamenii ce trăiau în regiuni aride să-şi schimbe habitatul, influențând dinamica migrațiilor de populații. Relieful a potențat şi el dispunerea rutelor de comunicații, mai ales în marile masive montane sau în regiunile de câmpie. Zonele cu climă temperată s-au dovedit a fi propice dispunerii habitatului uman şi valorificării unor importante resurse. În egală măsură, regiunile dispuse în bazinul Mării Mediterane au beneficiat de condiții favorabile dezvoltării unor importante civilizații. Pentru istoric, condițiile de climă sau influența reliefului se pot dovedi utile şi în explicarea unor mari confruntări militare ce puteau schimba destinul unor mari colectivități umane. Teribila iarnă din Rusia a contribuit la eşecul Marii Armate în campania întreprinsă de Napoleon în 1812. Peste mai bine

de un secol şi jumătate, acelaşi „inamic” redutabil avea să oprească înaintarea trupelor Germaniei naziste în apropierea Moscovei.

Geografia istorică

Geografia istorică se preocupă de reconstrucţia trecutului geografic. Ea poate fi înţeleasă ca o manieră de a concepe istoria asemenea unei succesiuni de geografii. Presupune localizarea strictă a fenomenelor sau a faptelor istorice şi, într-un anume sens, ar putea fi numită chiar geografie umană retrospectivă. Domeniului său de competenţă îi aparţin, între altele, topografia, cartografia, reconstituirea imaginii unor vechi aşezări, regiuni sau rute de comunicaţii. Iniţial sfera cercetărilor geografiei istorice părea să se rezume la problematica frontierelor sau a regiunilor administrative. Cunoaşterea frontierelor limită, a frontierelor tip sau a celor convenţionale câştigase suficient de mulţi adepţi. Multă vreme, mările, munţii sau fluviile au fost considerate frontiere impenetrabile, ce împiedicau aproape orice contact între grupuri umane sau popoare. Deşerturile, mlaştinile sau pădurile au reprezentat primele forme de delimitare între diferitele comunităţi umane (triburile slave trăiau separate unele de altele de păduri sau mlaştini). Treptat omul a dovedit că poate dispune de natură iar mitul frontierei naturale impenetrabile a fost depăşit. Marea Egee nu a reprezentat o barieră permanentă pentru grecii antici, al căror habitat se întindea în Arhipelag, Asia Mică şi Grecia continentală. Tentativele repetate de transformare a Mării Baltice într-un lac rusesc, danez sau suedez au eşuat şi ele. Romanii, recunoscuţi pentru spiritul lor practic şi vocaţia administrativă, au fost printre primii care au încercat să ofere semnificaţii în legătură cu noţiunea de frontieră. Lumea romană era una distinctă, precis organizată din punct de vedere administrativ şi clar delimitată sub aspectul frontierei. Aceasta din urmă atât în Europa Centrală cât şi în Africa sau în Orient era o limită administrativă dublată de o barieră militară. Odată cu invaziile migratorilor şi apariţia primelor regate medievale (a căror reşedinţă era de multe ori itinerantă) noţiunea de frontieră a mai pierdut din importanţă (Vezi, incertitudinile cu privire la delimitarea teritoriilor hispano - maure sau a mărcilor orientale germano-slave). Cu timpul însă, anumiţi factori (menţinerea fărâmiţării ecleziastice şi politice; eliminarea treptată a unor mari suprafeţe împădurite ca urmare a defrişărilor masive din secolele al XI-lea şi al XIII-lea; necesitatea protejării şi delimitării marilor domenii feudale) au condus la revigorarea conceptului. Chiar termenul în sine *fronteria* a apărut, se pare, între 1268 şi 1315, desemnând limitele regatului ce trebuiau apărate. Ideea de frontieră a devenit treptat chiar un mijloc de propagandă, mai ales pe fondul renaşterii cartografiei şi a proliferării diferitelor hărţi. Frontiera a reprezentat, mai ales în secolul al XIX-lea, pe fondul edificării statului naţional în Europa un permanent prilej de confruntare şi dispută politică. Nu de puţine ori frontierele au stat şi la originea unor războaie. În Franţa celei de a treia republici, tema provinciilor pierdute (Alsacia şi Lorena) a rămas mult timp actuală. În preajma războiului mondial exista în Franţa un curent al revanşei ce promova ideea reaşezării frontierei cu Germania prin redobândirea celor două provincii. De la încrâncenarea prilejuită de dispunerea frontierelor statului naţional s-a ajuns treptat la ideea spiritualizării frontierelor pe fondul proiectului generos de construcţie a Europei unite. În realitate frontierele

sunt rezultatul unui echilibru al forțelor vitale a două popoare. Acțiunea guvernelor le conferă legitimitate şi eficiență, întrucât ele în fapt rămân nişte repere convenționale.

În afara conceptului de frontieră „programul geografiei istorice" mai include în spectrul cercetărilor sale şi alte coordonate esențiale: formarea şi evoluția diferitelor tipuri de habitat (geneza sau evoluția peisajelor rurale; formarea marilor aglomerații urbane; extinderea oraşelor; amplasamentul diferitelor localități; transformări ale planurilor urbanistice); schimbările produse în mediul social sau economic şi consecințele lor asupra diferitelor mişcări de populații; urmările marilor catastrofe naturale, războaie sau epidemii. De obicei, atunci când se analizează consecințele unor războaie prevalează pierderile suferite de familii sau indivizi (morți, răniți). Dar, la fel de importante, sunt şi distrugerile, uneori iremediabile, provocate mediului natural. Pe măsură ce tehnica militară a evoluat, pericolul distrugerii mediului natural s-a amplificat. Se cunosc astăzi destul de bine efectele nefaste ale armelor de distrugere în masă, dezechilibrele pe care le pot provoca naturii, mediului ambiant. Marile cataclisme naturale şi epidemiile au influențat substanțial destinul comunităților umane. Ele au produs depopulări masive, mari migrații de populație, revolte sociale sau crize de stat. O altă temă importantă explorată de geografia istorică vizează dispunerea şi importanța rutelor de comunicații (reconstituirea marilor drumuri comerciale, a itinerariilor parcurse de pelerini, soldați, circulația cărților sau a ideilor, etc). Nimic nu este mai trepidant decât viața acestor rute de comunicații, influența lor asupra destinului anumitor popoare sau națiuni. Ele apar se dezvoltă, renasc sau dispar într-o anumită periodicitate, oferă informații inedite cu privire la dezvoltarea unor regiuni. Cercetări interesante, mai ales în Marea Britanie, s-au axat asupra evoluțiilor surselor de energie şi a peisajului industrial. Deşi par să reprezinte ruda mai săracă a cercetărilor în domeniu, asemenea preocupări sunt interesante întrucât oferă informații interesante cu privire la apariția şi dezvoltarea meşteşugurilor sau evoluția în spațiu a celor mai vechi industrii.

Modul în care oamenii şi-au integrat istoria în spațiu, această geografie în continuă mişcare, rămâne un domeniu extrem de fascinant. Înteleasă fie ca ştiință auxiliară a istoriei sau veritabilă istorie totală, geografia istorică aşteaptă încă noi şi valoroase deschideri.

5. Izvoarele istorice

Noțiunea de izvor istoric. Clasificări ale izvoarelor istorice

Cunoaşterea istorică se poate înfăptui prin studierea izvoarelor. Regândirea trecutului este dependentă de existența surselor documentare. Prin izvor istoric am putea înțelege acele monumente, texte sau înfăptuiri care oferă informații istoricului. Documentele care ne oferă răspunsuri despre trecut ne sugerează şi întrebările. Rolul lor este determinant pentru furnizarea unor judecăți de valoare. Ideile, valorile, instituțiile sau idealurile pe care le prețuim pot servi drept sursă de documentare istoricului. Tot ceea ce a presupus existența omului în vremuri

istorice şi s-a transmis posterităţii reprezintă potenţiale surse de investigat. Diversitatea mărturiilor istorice este colosală şi ar fi o regretabilă iluzie să ne imaginăm că fiecărei chestiuni istorice îi oferă răspuns doar un singur tip de document. Este necesară coroborarea tuturor izvoarelor disponibile pentru a elabora judecăţi credibile. Deşi importanţa izvoarelor istorice în reconstituirea trecutului s-a relevat chiar de la începuturile istoriografiei, noţiunea de izvor istoric a putut fi înţeleasă odată cu lărgirea orizontului cunoaşterii istorice şi amplificarea eforturilor în direcţia profesionalizării scrisului istoric. S-au putut astfel integra circuitului cunoaşterii istorice noi şi importante categorii de surse, dovedindu-se că suportul cercetării este mai cuprinzător decât doar investigarea propriu-zisă a documentului scris.

Varietatea impresionantă a izvoarelor istorice a presupus eforturi însemnate de clasificare şi editare din partea cercetătorilor. În esenţă izvoarele istorice se pot grupa în izvoare scrise (epigrafice, papirologice, literare, istoriografice, juridice, etc) sau nescrise (arheologice, numismatice, etnografice, folclorice, etc) interne sau externe, editate sau needitate, documentare (acte de cancelarie, documente administrative, juridice, militare registre comerciale, evidenţe fiscale, etc) sau narative (cronici, anale, *gestae*)ş.a. În cele ce urmează, din motivaţii mai curând didactice, preferăm să expunem câteva consideraţii cu privire la izvoarele istorice specifice fiecărei perioade în parte.

Istoria veche

Reconstituirea faptelor istorice în cazul istoriei vechi este dificilă şi pasionantă în egală măsură. A înţelege şi a explica geneza primelor forme de civilizaţie umană este, fără îndoială, un proces dificil, care presupune multă erudiţie şi abnegaţie. Izvoarele pe baza cărora istoricii acestei perioade îşi fundamentează opiniile sunt poate ceva mai puţin numeroase decât în cazul altor epoci, dar cu siguranţă nu mai puţin interesante de studiat.
Sursele arheologice sunt cele care permit contactul cu istoria acelor vremuri când omul încă nu cunoştea scrisul. Monumentele arheologice (fixe sau mobile) oferă informaţii de detaliu cu privire viaţa omului preistoric sau reperele marilor civilizaţii ale antichităţii (edificii, aşezări, podoabe, unelte, arme sau morminte). Pe lângă arheologia clasică (ale cărei progrese în studierea lumii greco-romane sunt astăzi evidente) un loc aparte îl ocupă şi arheologia biblică sau cea provincială. Este dificil de estimat în cazul istoriei vechi ponderea sau importanţa izvoarelor arheologice. Arheologia este în măsură să ofere explicaţii veridice evenimentelor sau fenomenelor istorice mai puţin elucidate, ea face inteligibilă condiţia materială sau spirituală a oamenilor antichităţii, îmbogăţind percepţia noastră despre un trecut cu mult prea îndepărtat. Izvoarele arheologice ne ajută să explicăm cum şi-au construit oamenii primele locuinţe, cum au populat diverse spaţii geografice, care erau credinţele lor religioase deprinderile mentale sau de comportament. Ele sunt cu atât mai importante mai ales în cazul în care sursele scrise lipsesc sau oferă informaţii lacunare. Forma sau cromatica unui vas, armele sau uneltele prezente într-un anumit spaţiu geografic pot furniza dovezi importante în reconstituirea schimburilor comerciale între diferite civilizaţii sau culturi.

Izvoarele scrise prezintă şi ele o importanţă deosebită pentru studierea istoriei vechi. Ele se pot grupa în izvoare geografice şi etnografice (scrierile

logografilor, relatările lui Strabon, Pomponius Mela sau Claudius Ptolemeu); izvoare istoriografice (operele lui Herodot, Tucidide, Polibius, Tacitus, biografiile imperiale incluse în *Historia Augusta*, etc); izvoare literare (poemele lui Homer, Creațiile lui Hesiod, tragediile lui Sofocle, Euripide sau comediile lui Aristofan, etc). Un rol aparte îl ocupă însă şi inscripţiile. Încrustate în piatră, metal lemn sau argilă, izvoarele epigrafice prezintă informații de certă însemnătate pentru înțelegerea existenței omului antic. Dacă dorim să cunoaştem mai multe aspecte în legătură cu structura socială a unui polis grec din perioada elenistică, sau despre amplasamentul diferitelor legiuni romane, sau chiar despre prețurile plătite în schimbul unor bunuri sau servicii într-un oraş roman din epoca imperială, pe lângă informațiile, uneori lacunare, oferite de autorii antici, este necesar să consultăm anumite inscripții. Acestea reflectă uneori cu o fidelitate mai mare trăsăturile vieții publice sau private a individului. Între izvoarele scrise, o categorie aparte în cazul istoriei vechi o constituie cele papirologice. Cele mai multe dintre papirusuri s-au descoperit în Egipt. Ele oferă informații bogate despre istoria Egiptului antic, începând cu dinastia a 5 a (cca. 2465 – 2325 Î. d. Hr.) şi până la cucerirea arabă. Alte papirusuri interesante s-au mai găsit şi în Mesopotamia, Palestina, Grecia sau Roma antică. Unele dintre aceste scrieri au rămas celebre prin conținutul informației pe care o dețineau : „Papirusul Harris" (datând din epoca lui Ramses al III- lea); „Papirusul Wilbour" (cca 1150 Î. d Hr.). Fragmente importante din opera lui Homer, Hesiod sau din *Istoriil*e lui Herodot s-au păstrat multă vreme pe papirus. Tratatul despre constituția statului atenian, una dintre realizările geniului aristotelian, a descoperit în anul 1889 sub forma unui papirus. Informația pe care acest text o oferă despre istoria şi ocârmuirea polisului atenian este de primă importanță.

Antichitatea mai oferă istoricului şi alte posibilități de informare. Nu pot fi omise textele juridice (legile lui Solon, principiile de drept roman, codul lui Hamurappi), biografiile sau viețile diferiților împărați, memoriile, descrierile de călătorie, scrierile acre, tezaurele monetare (izvoarele numismatice).

Istoria medievală.

Din impresionantul volum de izvoare care ne oferă informații despre trecut, Evului mediu îi revin categorii dintre cele mai importante. Primatul îl dețin şi în acest caz sursele scrise, deşi progresele arheologiei medievale, evidente mai ales în ultimele decenii, au făcut posibilă integrarea în circuitul cunoaşterii a noi şi relevante descoperiri. Izvoarele scrise (narative sau documentare) dau consistență acestei perioade. În Evul Mediu o mare dezvoltare au cunoscut-o cronicile, analele şi aşa numitele *gestae*. Fundamentele cronisticii universale trebuie căutate în *Cronica* lui Eusebius, episcopul de Cezareea (cca 264-340), tradusă de Hieronymus în limba latină. Lucrarea sa, inspirată din *Chronographia* filozofului creştin Iulius Africanus, era o scurtă expunere a evenimentelor reprezentative din istoria universală. Viziunea asupra istoriei trăda afinități de natură ecleziastică. Departe de a fi una profană, istoria universală rămânea profund tributară problemei mântuirii neamului omenesc. Printre autorii însemnați de cronici medievale trebuie amintit şi numele lui Otto de Freising a cărui *Chronica sive historia de duabus civitatibus_* pare să fi reprezentat o culme a scrisului istoric medieval. Cronica este o expunere istorică în principiu orientată spre universal şi aproape mereu raportată

la o dată fictivă de creație. Pentru părțile mai vechi, cronicarul se inspiră din felurite izvoare, uneori chiar compilează. Relatările din epoca sa ori trecutul pe care îl cunoaşte nemijlocit pot avea însă semnificația unui izvor autentic în documentarea istoricului. Autorul unei cronici poate fi un personaj cunoscut care uneori urmăreşte prin expunerea sa finalități precise. Cronicarii de curte sau autorii de biografii devin adesea părtinitori în prezentarea faptelor istorice. Se poate chiar afirma că izvoarele narative, în ansamblul lor, trădează o anumită notă de subiectivism. Cronicile sau analele lasă loc mai larg trăirilor umane decât actele de cancelarie, recunoscute prin rigiditatea lor specifică.

În afara cronicilor, analele medievale sunt şi ele surse narative de mare importanță. În principiu, ele se rezumă la expunerea unor informații istorice structurate cronologic pe măsura trecerii anilor. Şi antichitatea a cunoscut această formă a scrisului istoric, dar analistica medievală nu o continuă întrutotul pe cea antică. La baza analelor medievale s-au aflat tabelele (tablele) pascale, care semnalau data sărbătoririi Paştelui peste un anumit interval de timp. Aceste tabele pascale ofereau posibilitatea de a înregistra informații importante petrecute peste an în viața comunității. În mânăstiri, spre exemplu, se consemnau informații cu privire la diferite fenomene naturale, numirea sau decesul abatelui, întâmplări edificatoare în viața Bisericii. Relatările erau expuse succesiv, dar nu era obligatoriu ca în dreptul fiecărui an să se consemneze ceva. Informația care lipsea putea fi ulterior consemnată prin completări şi adaosuri. În general analele se redactau pe lângă marile mânăstiri, dar unele dintre ele relevă certe conexiuni cu instanțele puterii laice. (Vezi analele de curte, mai ales cele din perioada carolingiană). Pe lângă anale sau cronici în evul mediu au circulat şi expuneri ce purtau denumirea generică *Gesta.* Ele reprezentau o înşiruire de relatări cu privire la faptele unor suverani sau ierarhi ai Bisericii. În latina clasică acest înțeles a corespuns sintagmei *res gestae*. Substantivul *gesta* era utilizat inițial pentru semnalarea feluritelor acte oficiale (Ex: *gesta municipalia*). Emblematică pentru acest gen de relatare istorică a rămas aşa-numita *Liber Pontificalis*, o colecție de biografii ale pontifilor structurată cronologic, care începea cu biografia lui Petru şi se încheia undeva la cumpăna secolelor al VI-lea şi al VII-lea. Ca gen istoriografic *Gesta* se situează între cronică şi biografie. Importanța deosebită a acestui tip de izvoare constă în aceea că autorul putea utiliza material documentar inedit din arhivele şi bibliotecile marilor mânăstiri sau biserici. Nu pot fi omise desigur nici scrisorile (*epistola*, *literrae*), literatura de curte, necrologiile sau genealogiile.

Izvoarele documentare (uric, zapis, diplomă, hrisov sau ispisoc, etc) reprezintă un instrument absolut necesar în abordarea acestei perioade istorice. A. D. Xenopol împărțea documentele în două mari categorii: cele de origine inconştientă şi cele de origine conştientă. Primele expun faptele aşa cum se reflectă ele în scrierea care le reproduce (o lege; un tratat comercial, o inscripție funerară, etc). Celelalte pot întotdeauna să reajusteze şi să nuanțeze evenimentul, în funcție de interesul raportorului. Dacă imaginea faptului istoric poate fi falsificată în ambele categorii de documente, alterarea conştientă a adevărului se produce doar în cazul celei de a doua categorii. Un cronicar poate atribui unui suveran acte tiranice, dar sentințele pronunțate de el pot dovedi că acesta nu a pedepsit decât criminali şi nu este drept a-i atribui această etichetă. Caracterul oficial al actului de cancelarie conferă aşadar o mai mare veridicitate în judecata

istoricului. Documentul scris implică adeseori o semnificaţie juridică precisă. În evul mediu importanţa unor asemenea acte era covârşitoare în susţinerea sau revendicarea anumitor drepturi. Din acest motiv, emitentul (fie el laic sau ecleziastic) a trebuit să instituie anumite măsuri de precauţie menite a preveni falsificarea (pecetea, semnătura emitentului dublată de cea a copistului, etc). În afara acestor surse şi a volumului impresionant de acte municipale sau registre comerciale, istoricul interesat de evul mediu mai poate explora izvoarele cartografice, heraldice şi etnografice.

Istoria modernă şi contemporană beneficiază de o cantitate adeseori copleşitoare a informaţiilor cu caracter istoric. Complexitatea evoluţiilor politice şi sociale, dinamismul activităţilor economice, succesiunea trepidantă a inovaţiilor tehnologice, circulaţia ideilor, transformările instituţionale şi modificările survenite în comportament sau reprezentări mentale lărgesc considerabil baza documentară şi, dincolo de dificultăţile inerente, conferă acestei perioade un farmec inconfundabil. Iacob Burckhard aprecia, în notiţele sale privind istoria universală, că pe măsură ce istoria se apropie de secolul nostru găsim că totul devine mai interesant, deşi, în realitate, noi înşine suntem aceia care devenim mai interesaţi. Timpurile moderne şi cele contemporane aduc în atenţia cercetătorului noi forme de exprimare a individului, care tind să le înlocuiască pe cele mai vechi sau coexistă laolaltă cu ele. Scrisori, jurnale, memorii, note şi însemnări, presă şi dezbateri parlamentare, asociate volumului imens de acte emise de instituţiile şi aparatul birocratic al statului modern, iată doar câteva dintre soluţiile documentării. În afara izvoarelor scrise, cel puţin pentru istoria mai nouă şi cea recentă se cuvin a fi măcar amintite şi fotografiile, înregistrările radiofonice sau pelicula filmată. Chiar de la începuturile timpurilor moderne, descoperirile geografice şi inovaţiile tehnice au permis o mai bună şi rapidă circulaţie a informaţiei. Schimbările produse în organizarea sistemelor politice, viaţa parlamentară, consacrarea principiului suveranităţii poporului sau guvernarea cu caracter constituţional au facilitat în timp un dialog tot mai deschis între publicul larg şi factorii ce administrează puterea. Afirmarea statului naţional şi conturarea principalelor doctrine politice (liberalism, conservatorism, agrarianism, etc) au schimbat treptat percepţia omului modern în raport cu sursele şi semnificaţia puterii politice.

Este greu dacă nu chiar imposibil de realizat un inventar complet al surselor documentare furnizate de instituţiile statului modern. Izvoarele documentare ar putea fi totuşi grupate în surse interne (acte guvernamentale, administrative, orăşeneşti, municipale, legi, decrete, regulamente, sentinţe judecătoreşti, etc) şi surse externe (tratate, convenţii, înţelegeri, acorduri, memorandumuri, protocoale, legi sau regulamente şi statute internaţionale, etc). Cele editate se regăsesc într-un număr impresionant de colecţii sau publicaţii, integrate circuitului ştiinţific vreme de sute de ani. Se cuvin, tocmai pentru că primele eforturi semnificative de editare a marilor colecţii de documente istorice aparţin modernităţii, câteva precizări la apariţia lor în diferite ţări. În Italia prima colecţie de amploare (*Rerum Italicarum Scriptores*) se datorează eforturilor lui Lodovico Antonio Muratori, cel care în intervalul 1723 -1750 a inclus în 25 de volume surse importante datând din perioada anilor 500 şi 1500 (d. Hr). Prima colecţie de izvoare din Spania este opera unui cărturar englez, Robert Beal. În

perioada 1579-1581 el publica o colecție intitulată *Rerum Hispanicarum Scriptores*. Cu toate acestea, se poate aprecia că abia în secolul al XIX-lea, s-a reuşit în Spania editarea riguroasă a marilor colecții.. Între 1842 şi 1895, Pidal Silva şi alți colaboratori reuşeau să publice impresionanta *Coleccion de documentos ineditos para la historia de Espaňa* în nu mai puțin de 112 volume. Cam în aceeaşi perioada Academia regală din Madrid a început să editeze izvoare într-o colecție intitulată *Memorial historica español*. În cazul Ungariei, semnalăm publicarea, începând cu anul 1857, a colecției *Monumenta Hungariae historica*, din care au apărut peste 100 de volume. Pentru perioadele mai timpurii, relevantă rămâne colecția editată de Matthias Florianus *Historiae Hungaricae fontes domestici* (1881-1885). Este poate important să mai amintim şi de prima colecție de izvoare cu privire la politica externă a Rusiei, *Recueil des traités et conventions*, editată în 15 volume (1874-1909), prin efortul lui Feodor de Martens şi sub directa coordonare a ministerului rus de externe. Nu putem omite desigur nici eforturile lui Mihail Kogălniceanu, cel care, la jumătatea secolului al XIX-lea, odată întors în țară după perioada studiilor berlineze, sprijinea publicarea într-un interval de timp destul de scurt (1845-1852) a trei volume din *Letopisețele Țării Moldovei*, a unui *corpus* de izvoare intitulat *Scriptores Rerum Rumanicarum sive Valachicarum* şi a *Tabletelor istorice ale României*. Ele urmau a servi drept bază documentară de început pentru istoricii români.

O mare parte din izvoarele documentare semnificative pentru istoria modernă sau contemporană se păstrează încă în fonduri arhivistice. Eforturile de publicare a documentelor istorice, oricât de însemnate ar fi ele, nu pot acoperi oceanul imens de mărturii, specifice acestor epoci. Atestate începând cu vechile civilizații ale Orientului, arhivele au devenit instituții publice odată cu transformările produse în timpurile moderne. Organizarea lor instituțională, legile şi regulamentele publice de funcționare sunt consecințe ale schimbărilor pe care le-a produs modernitatea. Documentele de arhivă rămân o sursă practic inepuizabilă pentru istoric. Pe lângă actele emise de instituții ale statului, arhivele oferă un câmp larg cercetărilor şi prin acumularea unor importante fonduri privind memorii, jurnale sau corespondență privată.

O altă sursă documentară, devenită aproape „clasică" în studierea acestei perioade, este memorialistica. Memoriile reprezintă mărturii asupra unei perioade de timp, fără o legătură întotdeauna directă şi necesară între persoana privată şi fapte ale istoriei. Autorul memoriilor poate fi aşadar un personaj implicat în întâmplările pe care le comentează sau un personaj detaşat, un observator din afara evenimentului. Memoriile ar putea sugera astăzi un gen învechit de exprimare, demodat şi depăşit de ritmurile în care evoluează societatea contemporană. Pentru timpurile moderne a scrie memorii reprezenta însă un fapt obişnuit, un model răspândit de reflecție asupra contemporanilor şi a propriei vieți. Cel mai adesea, memoriile evocau şi aspecte ale vieții politice, comentate potrivit viziunii de moment sau impresiilor mai târzii ale memorialistului. Pentru omul de stat, ele serveau uneori drept pledoarie *pro domo*, în fața a ceea ce am putea numi judecata istoriei. Memoriile sunt observații directe asupra evenimentelor din sfera publică sau privată. Uneori ele privesc istoria particulară a unei familii şi sunt scrise pentru a servi viitoarelor generații. Alteori se referă la războaie, revoluții, sau destinul unor mari personalități. Relatările se doresc a fi cât mai exacte, complete şi

nepărtinitoare, dar, de cele mai multe ori, dimensiunea subiectivă, specifică firii omeneşti, nu permite o judecată aleasă în spiritul adevărului. Autorii memoriilor încearcă să convingă prin demonstraţii uneori impecabile sub raportul veridicităţii. Ei dau chiar impresia că propriile relatări sunt inedite şi conţin detalii despre ceea ce ne place să numim „culisele istoriei". Importanţa acestui gen de mărturii nu poate fi ignorată, dar istoricul are obligaţia de a verifica (cel mai adesea prin confruntarea cu alte surse) autenticitatea informaţiei şi obiectivitatea cugetărilor.

Presa şi dezbaterile parlamentare pot fi şi ele considerate surse de certă valoare în studierea istoriei moderne sau contemporane. Presa a oferit omului modern posibilitatea de a se informa cu regularitate asupra controverselor ce îi pot influenţa existenţa. Dezvoltarea acestui domeniu s-a produs în strânsă legătură cu inovaţiile tehnice şi progresele alfabetizării. Comerţul cu ziare a explodat doar în marile centre urbane şi în statele în care obligativitatea învăţământului primar şi-a arătat cel dintâi roadele. Se poate aprecia că în a doua jumătate a secolului al XIX-lea peste 80% dintre adulţii născuţi în Anglia, Europa occidentală, Germania, ţările scandinave ştiau să scrie sau să citească. Nu pretutindeni însă fenomenul a fost evident. Au rămas încă numeroase regiuni (atât în Europa cât şi în lume) în care alfabetizarea s-a produs mai târziu. (În Rusia procentul de alfabetizare era doar de 20%.). Organele de presă, ziarele de prestigiu au devenit formatoare de opinie publică. În egală măsură ele puteau informa dar şi dezinforma. Unele publicaţii sau articole răspundeau unor comenzi precise de ordin propagandistic dictate din raţiuni de grup sau individuale. Paginile ziarelor găzduiau şi polemici aprinse, agresiuni verbale sau invective menite a provoca rumoare în rândurile publicului larg. Comentariile sau analizele furnizate puteau să dezinformeze şi să manipuleze diferite categorii sociale. Din acest motiv se impune ca istoricul să utilizeze presa cu maximă precauţie ca sursă de informare. El nu este un simplu cititor de presă ci un analist. Tocmai de aceea, el trebuie să verifice atât informaţia de presă cât şi contextul, motivaţiile, sau implicarea gazetarului în prezentarea anumitor realităţi. Nu poate fi omisă desigur nici politica editorială a publicaţiei, autonomia în raport cu factorii de putere sau politica unui partid. Dezbaterile parlamentare au devenit un reper semnificativ în cercetările de istorie modernă sau contemporană pe măsură ce s-a observat că sistemul parlamentar a oferit partidelor politice posibilităţi tot mai largi de a discuta şi decide în legătură cu problemele esenţiale ale unei naţiuni. Europa modernă a cunoscut o evoluţie sinuoasă a vieţii parlamentare. Instituţia Parlamentului, aşezată în competenţele moderne ale vieţii de stat odată cu glorioasa revoluţie din Anglia (1688), a câştigat mai greu pe continent respectul şi importanţa cuvenită în raport cu absolutismul monarhic. Mult timp Europa dinastică, a monarhiilor absolutiste, a precumpănit în faţa celei întemeiată pe sistemul parlamentar şi cadrul constituţional. Influenţa ideologică a Revoluţiei franceze, afirmarea spiritului naţional şi triumful liberalismului au creat premize importante pentru generalizarea sistemului parlamentar şi a constituţionalismului modern. Cu toate acestea, schimbările spectaculoase s-au produs mai greu, chiar şi acolo unde vocaţia parlamentară a fost acceptată pe deplin. Dezbaterile parlamentare permit reconstituirea divergenţelor sau compatibilităţilor exprimate în adoptarea sau respingerea diferitelor proiecte legislative. Ele oferă uneori imaginea unor dispute încrâncenate pe seama problemelor ce ţin de existenţa statului şi vigoarea unei naţiuni. Se pot astfel sesiza

şi comenta atitudini ale partidelor politice, programe de reformă, proiecte de alianţă, intrigi sau tensiuni. Discursurile rostite de la tribuna parlamentară oferă o imagine cu prinzătoare asupra prestigiului sau capacităţii omului politic devenit în faţa naţiunii om de stat. Şi, tot scena parlamentară poate elucida în legătură cu evoluţia sau schimbările apărute în diferite doctrine sau programe politice. Această categorie de izvoare presupune un atent examen critic din partea istoricului. Aparenţele vieţii parlamentare pot adesea înşela. S-au văzut şi situaţii când tribuna parlamentară a devenit platforma unor proiecte demagogice sau acte de politicianism, după cum au existat şi situaţii în care dezbaterile parlamentare nu spun chiar totul despre gândirea politică sau interesele ascunse ale omului de stat.

Izvoarele documentare reprezintă doar o parte din volumul impresionant al surselor ce pot oferi mărturii despre timpurile moderne sau contemporane. Izvoarele narative rămân încă o sursă importantă de explorat. Relatările istorice cunosc chiar în această perioadă cele mai spectaculoase transformări. În locul analelor atât de răspândite din antichitate şi până în evul mediu, timpurile moderne au propus noi formule de prezentare a evenimentelor însemnate. De la registrul anual (*Annual Register*) elaborat în anul 1758 de Emund Burke s-a evoluat spre aşa-numitele „calendare istorice”, un model de expunere cronologică a evenimentelor politice mai importante ale unui an. (*Annuaire historique universel*, 1818-1861; *Europäische Geschichtskalender* 1860-1940; *Survey of international Affairs* din 1919 şi până în zilele noastre). Cunoscutelor cronici sau vieţi de sfinţi specifice antichităţii târzii sau perioadei medievale, modernitatea le opune biografii profane, relatări politice sau însemnări de călătorie integrate sintagmei „Descoperirea lumii şi a oamenilor”. Se cuvin a mai fi invocate şi progresele cunoaşterii istorice (dezbaterile teoretice, curentele istoriografice), apariţia revistelor de profil (*American Historical Review; English Historical Review; Historische Zeitschrift*; etc) şi a institutelor de cercetare. Nu pot fi omise nici importantele izvoare juridice, operele de artă sau monumentele literaturii, izvoarele numismatice sau cele etnografice.

Critica izvoarelor istorice. Documentul scris.

Relatările istorice nu redau direct faptul povestit, ci mai ales impresia pe care a lăsat-o spiritul celui care relatează. Imaginea evenimentului trebuie extrasă din această impresie, iar istoricul trebuie să-i descopere trăsăturile nu aşa cum au fost ele redate de raportor ci aşa cum s-au configurat ele în realitate. Din acest motiv, orice informaţie istorică, indiferent de sursa din care provine trebuie supusă unui riguros examen critic. Este necesar să se stabilească în ce măsură ea este credibilă, autentică. Chiar din antichitatea greacă, aflăm din *Istoriile* lui Herodot că nu toate relatările sunt demne de a fi crezute. El împărţea informaţia de care dispunea în două categorii distincte: informaţia directă (fapte sau lucruri cunoscute personal de istoric) şi cea indirectă (fapte sau lucruri aflate de la alţii). În aceeaşi epocă, Tucidides propunea un examen riguros al surselor documentare, pe care, în opera sa, *Istoria războiului peloponeziac*, le împarte, după criteriul importanţei, în patru categorii : martorii oculari; martorii neoculari; scrierile logografilor şi operele poeţilor. Cu toate acestea, bazele metodei critice s-au putut fundamenta mult mai târziu. În secolul al XVII-lea, Jean Mabillon, un călugăr benedictin, avea să continue eforturile în direcţia perfecţionării criticii izvoarelor,

formulând, într-o lucrare publicată în 1681, câteva observaţii interesante cu privire la autenticitatea unor acte publice sau private. Dar, teoretizările cu adevărat esenţiale privind metoda critică trebuie căutate mai ales în veacul al XIX-lea (eforturile lui Leopold von Ranke sau Fustel de Coulanges, Langlois şi Seignobos). Critica documentului scris se compune din două părţi distincte: critica externă şi cea internă. Cea dintâi are în vedere stabilirea provenienţei, a datei, a locului sau a persoanei (după caz instituţie) emitentului respectivului text. Critica internă vizează interpretarea informaţiei (semnificaţia istorică, relevanţa asupra faptelor istorice, comentarii cu privire la limbaj, etc). Una dintre primele măsuri de precauţie pe care istoricul le are în vedere atunci când analizează un document scris este verificarea autenticităţii datei la care documentul a fost redactat sau emis. Există documente care nu oferă decât parţial sau chiar deloc indicii cronologice. Metoda de datare a unui text este aparent relativ simplă. Dacă este vorba despre un text original se poate analiza tipul de scriere, materialul pe care textul a fost redactat (pergament, hârtie, papirus); sigiliul, parafa sau însemnul heraldic; stratigrafia săpăturilor (în cazul unor inscripţii sau tabele scoase la suprafaţă de săpături arheologice). Chiar textul documentului poate oferi indicii cu privire la perioada în care a fost emis, în măsura în care se referă la fapte sau personaje istorice uşor de integrat unei anumite perioade istorice sau face trimitere la schimbări de vestimentaţie, atitudini în comportament, inovaţii tehnice cu certă utilizare într-un anumit interval de timp. Alte elemente ce pot ajuta la datarea unui document sunt limbajul şi stilul în care a fost redactat. Studiile lingvistice pot confirma transformările şi specificul limbajului, expresiilor sau morfologiei unei anumite epoci. Toate aceste indicii permit cel puţin stabilirea a unor intervale cronologice convenţionale; un *terminus ante quem* şi un *terminus post quem*; în funcţie de care putem aprecia datarea documentului. În afară de stabilirea precisă a datei la care documentul a fost elaborat, critica externă are în vedere şi provenienţa sau originea documentului. Este vorba despre reconstituirea certă a locului în care a fost emis documentul şi a provenienţei instituţionale. Şi în acest caz analiza limbajului, a formei sau structurii documentului poate oferi repere importante. Este important să se cunoască atât sursa din care provine textul cât şi mediul căruia el se adresează. Autorul documentului poate fi uneori cu dificultate identificat. În cazul actelor cu certă semnificaţie juridică sau administrativ-politică instanţa de putere emitentă (cancelariile regale sau imperiale; ministerele, administraţiile municipale sau rurale, etc) apelează la personal specializat sau chiar oficii şi secretariate pregătite pentru redactarea diferitelor tipuri de acte. Stabilind cu certitudine provenienţa sursei se pot formula observaţii cu privire la importanţa şi impactul său social.

În egală măsură, critica internă şi cea externă a documentului scris ajută la identificarea mărturiilor falsificate. Materialele scrise pot fi originale sau copii (manuscrise sau texte imprimate). În ambele categorii se pot identifica falsuri. Există de altfel încercări rămase până astăzi celebre de falsificare a documentelor cu caracter istoric. Chiar din perioada Renaşterii se ştie că a existat o adevărată fascinaţie în imitarea stilului şi a operelor antichităţii clasice. În secolul al XVII-lea, un orator destul de cultivat, Jerôme Vignier a „fabricat" o cantitate considerabilă de texte importante pentru perioada merovingiană din istoria Franţei. Experimentat în studierea manuscriselor, el cunoştea la fel de bine şi dificultăţile

ce se puteau ivi în fabricarea unor documente false. Din acest motiv, el a preferat sş-şi prezinte compoziţiile drept transcrieri ale unor copii mai vechi. A reuşit să publice asemenea texte sub titlul de piese justificative din propriile sale opere. Şi în veacul al XIX-lea, într-o perioadă în care imitarea textelor mai vechi prolifera, s-au văzut în Franţa încercări de falsificare chiar şi a unor concepţii cu privire la urbanism. Criticat cu dreptate pentru demolarea unor monumente istorice din Paris, prefectul Hausmann apela în 1865 la serviciile unui istoric obscur (Louis Lazare) pentru a confecţiona piese justificative, care demonstrau că oraşul nu trebuia să devină un azil pentru artişti sau savanţi ci o metropolă în plină expansiune. Tot în veacul al XIX-lea, când a proliferat şi moda colecţiilor de autografe, unii întreprinzători, falsificatori înnăscuţi, au început să fabrice pseudo autografe celebre pe care le asociau unor opere de artă insignifiante spre a le mări în acest fel prestigiul şi valoarea. Între falsurile celebre ale secolului al XIX-lea putem aminti şi mărturiile prezentate în 1897 în presă de Henry Rochefort pentru a proba culpabilitatea căpitanului Dreyfus în faţa opiniei publice franceze (pentru detalii Maurice Baumon, *În miezul afacerii Dreyfus*; Editura Politică, Bucureşti, 1980). Falsurile documentare sunt evident regretabile, dar menirea istoricului este aceea de a găsi răspunsuri întemeiate chiar şi atunci când se confruntă cu acest gen de surse. În cazul în care identifică un fals istoric, el are datoria de a informa şi asupra raţiunilor confecţionării respectivului fals.

Critica internă vizează interpretarea propriu-zisă a conţinutului unui document istoric. Ea nu se rezumă la o simplă povestire a unui text. A interpreta un document istoric înseamnă a şti ce întrebări să adresezi documentului pentru ca el să-ţi răspundă. Pentru o bună interpretare a documentului istoricul trebuie mai întâi să înţeleagă specificul respectivului text, modul în care oamenii se comportă sau acţionează în anumite situaţii şi perioade ale istoriei. Textul documentului trebuie apoi raportat la un anume context. Este necesar ca documentul să poată ajuta la explicarea faptelor istorice şi, din acest motiv, el trebuie asociat cu procesele sau fenomenele istorice ce ne preocupă. Formularea unor explicaţii presupune conexiuni multiple. Însemnătatea unui document este mai mare sau mai mică în funcţie de relaţionarea sa cu diferite fapte istorice şi efectele pe care le produce într-un timp mai lung sau mai scurt. Există diferenţe de opinie în interpretarea documentelor istorice. Faptul ni se pare firesc dacă luăm în discuţie imposibilitatea de a oferi judecăţi dogmatice în domeniul istoriei. Despre anexarea de către germani a teritoriului Elssa-Lotharingia prin pacea de la Frankfurt din 1871, care a pus capăt războiului franco-prusac, există în istoriografie felurite interpretări. Am selectat- cu titlu de exemplu- cinci dintre cele mai răspândite explicaţii pe marginea acestei prevederi din tratat. 1 Anexarea era îndreptăţită pentru că teritoriul aparţinuse în trecut germanilor, iar Franţa l-a dobândit abuziv în secolul al XVII-lea, profitând de slăbiciunile statelor germane. 2 Anexarea se justifica prin faptul că locuitorii acestor provincii erau în majoritate şi vorbitori de limbă germană. În perspectiva unificării politice a naţiunii germane, ar fi fost de neiertat ca această populaţie să rămână sub dominaţie străină. 3 Anexarea a corespuns necesităţilor de ordin strategic ale Imperiului nou edificat prin construirea unor fortificaţii puternice, care asigurau protecţie în eventualitatea unei posibile viitoare agresiuni franceze. 4 Anexarea a reprezentat o gravă eroare întrucât a provocat cultivarea ideii de revanşă în Franţa şi, în acest fel, a contribuit

la periclitarea păcii în Europa. 5 Anexarea a fost cauza formării viitoarelor sisteme de alianțe politice şi militare ce au contribuit la declanşarea Marelui Război. Se poate observa din expunerea acestor interpretări că judecățile istoricilor au avut în vedere atât impactul pe termen scurt cât şi implicațiile de durată ale evenimentului. În esență, aprecierile pe care le brodează istoricul pornind de la informația furnizată de documentul scris sunt proceduri metodice care conferă evenimentelor sau fenomenelor istorice o certă importanță. Raportată la contextul istoric în care s-a produs, anexarea provinciilor Alsacia şi Lorena o putem interpreta în directă conexiune cu strategia politică gândită de Bismarck. Faptul că evenimentul poate fi asociat temei mai ample a originilor războiului mondial din 1914-1918 este o constatare întemeiată pe fapte istorice petrecute ulterior. Nimeni în 1871 nu s-ar fi gândit cu siguranță că acest eveniment ar putea reprezenta o cauză îndepărtată pentru un prezumtiv război mondial. Interpretarea documentului istoric rămâne un demers convențional un atribut al libertății de gândire şi de exprimare a istoricului. Nu există interpretări şablon decât în situații excepționale, în care istoria poate servi ca instrument de propagandă sau este aservită unei anumite ideologii. Încercăm să ne înțelegem trecutul cu armele rațiunii şi prin forța imaginației. În fond, nu suntem aproape niciodată contemporani cu ceea ce presupunem că s-a întâmplat.

6. Principale metode utilizate în cercetarea istorică

Termenul metodă provine din limba greacă (*methodos*) şi exprimă înțelesul de cale sau drum de urmat către atingerea unui anumit obiectiv. Metoda în istorie ar putea reprezenta o însumare de mijloace sau procedee verificate pe baza cărora din fragmente sau informații incomplete despre trecut se pot formula raționamente valide. Există încă şi astăzi controverse legate de caracterul ştiințific al disciplinei istorice şi capacitatea ei de a dispune de o metodă proprie. În măsura în care acceptăm că istoria este o ştiință, ea presupune şi metode specifice de investigare. Dacă istoria se integrează categoriei ştiințelor spiritului (*Geistwissenschaften*), metodele ei de cercetare ar trebui să fie diferite de cele ale ştiințelor naturale. Este de aceea firesc să ne întrebăm care sunt metodele cu care lucrează istoricul. Analizând această problemă, este uşor de constatat că istoria nu utilizează doar o singură metodă pentru a-şi formula judecățile sale. Există o diversitate de metode. O parte a lor nu este propriu-zis specifică domeniului ca atare. Dimpotrivă, ele aparțin practic altor ştiințe. Metodele utilizate de istoric se diversifică în mod constant în funcție de izvoarele cercetate şi complexitatea răspunsurilor ce trebuie formulate în raport cu diferite chestiuni. Dacă – spre exemplu- istoricul foloseşte în cercetarea sa izvoare narative, acestea pot face obiectul unor investigații filologice, utilizând metode specifice acestui domeniu. Semantica istorică apelează şi ea la instrumente ale cercetărilor filologice. Constituția ohtroiată valabilă în Franța domniei lui Ludovic al XVIII lea (începând cu anul 1814) purta denumirea de chartă şi semnifica o sumă de privilegii pe care monarhul a decis să le acorde poporului în conformitate cu propria sa voință. Liberalii din statele germane convocați în Parlamentul de la Frankfurt la 1848

denumeau prin sintagma „adevăratul constituționalism” ceea ce noi considerăm astăzi drept guvernământ parlamentar. Istoria poate împrumuta însă şi metode din câmpul investigațiilor sociologice, sau sugestii ale etno-psihologiei.

Chiar de la începuturile sale, scrisul istoric a făcut apel la felurite metode de cercetare. Herodot redacta *Istoriile* sale mai curând pe baza propriilor constatări sau a relatărilor diferiților martori (contemporani sau nu cu evenimentul). Deşi nu oferă o perspectivă critică asupra faptelor relatate, încercarea sa rămâne meritorie pentru efortul de documentare şi cel de sintetizare într-o formă coerentă a informațiilor dobândite. Herodot este fondatorul unui gen de istorie (cea narativă) extrem de apreciat de contemporani sau posteritate, deşi doar despre Tucidide se poate afirma că a dispus de metodă în cercetare şi a fundamentat principii ale criticii istorice. *Metoda istorică*, ale cărei fundamente moderne se regăsesc în monumentala operă a lui Gustav Droysen (*Enzyklopädie und Methodologie der Geschichte*), presupune observarea a cel puțin trei componente: heuristica; critica şi interpretarea. Heuristica, sau arta de a descoperi (identifica) izvoare şi de a formula probleme în raport cu cercetarea istorică, reprezintă un prim pas esențial al investigațiilor. Chestiunile istorice implică contururi cât mai precise. Ele nu se întemeiază pe speculații sau abstractizări. La fel se întâmplă şi în cazul izvoarelor, care nu sunt selectate întâmplător, ci în directă concordanță cu problema aflată în discuție. Critica reprezintă de fapt dialogul dintre istoric şi izvoare. Istoricul are în vedere autenticitatea sursei. Dacă izvorul cercetat se dovedeşte a fi un fals, este necesar să poată fi identificate autorul, perioada în care a fost realizat şi eventualele motivații. Interpretarea presupune analiza izvoarelor într-o succesiune istorică şi exprimă eforturile în direcția construirii unui raționament. Este analizată funcția izvorului consultat (destinația sa); intenția pentru care a fost redactat; tendința pe care o exprimă (dacă este sau nu conform diferitelor judecăți sau puncte vedere exprimate în epocă). Istoricul formulează întrebări documentului şi analizează răspunsurile pe care acesta poate să le ofere. Numai astfel se pot emite judecăți valoroase despre trecut.

Metoda comparativă

Comparația este o modalitate uzuală de exercițiu al gândirii. Comparăm pentru a evalua cât mai obiectiv situația noastră ca indivizi, comunități sau națiuni. Comparația este motorul cunoaşterii. Înțelegerea a ceea ce este particular este legată de înțelegerea universalului. Comparația ne ajută să distingem accidentalul de inevitabil, ocazionalul de ceea ce este permanent. Prin această mişcare ce evoluează dinspre particular spre general şi apoi dinspre general spre particular este posibil progresul cunoaşterii. Numai analizând o multitudine de cazuri putem ordona şi construi o ierarhie. Comparația permite deducerea legilor sau elaborarea generalizărilor. Pe baza comparațiilor se pot construi analogii, tipologii, se stabilesc deosebiri, contraste sau nuanțe, se formulează ipoteze sau se fundamentează teorii. În cazul istoriei, implicațiile comparațiilor sunt deosebit de complexe. În mod evident, fascinați de diversitatea comparațiilor pe care le oferă lumea contemporană, ne întrebăm ce anume poate face obiectul comparației istoricului. Comparația în istorie oferă deopotrivă satisfacții dar şi deziluzii. Spre deosebire de alte domenii ale cunoaşterii, istoria nu se repetă niciodată, după cum nici lumea nu este propriu-zis un laborator. Aceleaşi cauze nu vor putea produce

niciodată rezultate absolut identice, pentru că ele nu se vor putea combina exact în acelaşi fel. Evenimentele istorice rezultă mereu dintr-o combinaţie unică de factori. Personalităţile istorice sau chiar oamenii ca individualităţi suportă mai greu exigenţele uneori rigide ale comparaţiilor. Reperele comparative se pot identifica cu folos doar în măsura în care sunt adaptabile unui context istoric precis delimitat. Personajele istorice se deosebesc prin aptitudini, caracter, trăiesc de multe ori în epoci diferite şi acţionează într-un context clar determinat. Este dificil să construim raţionamente valide pornind de la asemănări de suprafaţă uneori chiar stupide ca sens. Deşi sunt personalităţi determinante pentru secolul al XIX-lea, Bismarck şi Napoleon Bonaparte rămân până la urmă individualităţi. A compara destinul celor doi prin prisma geniului politic de care au dat dovadă ar fi un gest inutil, atâta timp cât aparţin cel puţin unor epoci diferite. Dimensiunea personalităţii, chiar şi în cazul unor dictatori, este greu de cuantificat prin repere comparative lesne de observat. Judecând după fapte atât Hitler în Germania cât şi Stalin în URSS se fac vinovaţi de crime aproape fără precedent. Cu toate acestea, asemănarea consecinţelor politicii pe care au promovat-o nu presupune şi similitudini în privinţa ideologiilor pe care le-au proliferat.

Istoricul are la dispoziţie un câmp variat al comparaţiilor. Se pot stabili repere comparative asupra structurilor sociale, sistemelor politice sau juridice, tipurilor de comportament, reprezentărilor mentale, doctrinelor şi marilor ideologii, dar întotdeauna este necesar să se stabilească măsura în care comparaţia se justifică şi ajută la formularea unor raţionamente veridice. Este necesar să se evite comparaţiile forţate, întrucât ele conduc de obicei la judecăţi exagerate. O comparaţie între aşezarea insulară a Angliei şi a Japoniei ar putea avea semnificaţie dacă studiem evoluţia celor două naţiuni ca puteri maritime angajate în dispute coloniale, în vreme ce o comparaţie între Elveţia şi Ciad (state fără ieşire la mare) nu ar prezenta în acelaşi sens un interes deosebit. Este aşadar important în domeniul istoriei nu doar ceea ce se compară ci şi felul în care se compară. Câmpul investigaţiilor istorice fiind foarte extins, valoarea comparaţiei se poate proba prin felul în care rezultatele unei astfel de anchete se regăsesc în explicaţii sau teorii.

Metoda statistică

Termenul de statistică a fost folosit mai întâi de către profesorul Gottfried Achenwall la Göttingen în anul 1746, dar importanţa statisticilor pentru studiile istorice avea să fie probată de cercetătorul A.S. von Schoelzer, cel care remarca faptul că „statistica este istoria în repaus, iar istoria statistica în mişcare." Înregistrări cu caracter statistic au existat încă din perioada antichităţii, iar în Evul mediu preocupările în acest sens s-au multiplicat (înregistrarea naşterilor, căsătoriilor şi a deceselor de către parohii; consemnarea veniturilor, cheltuielilor sau a tranzacţiilor bancare în diferite tipuri de registre; evidenţe privind structura şi distribuţia proprietăţii, etc.). În ciuda interesului evident pentru înregistrările de ordin statistic şi a utilităţii lor în plan administrativ, domeniul nu a beneficiat decât în modernitate de abordări propriu-zis ştiinţifice. Orizontul înregistrărilor de ordin statistic s-a extins considerabil în timpurile moderne (demografie, societate, economie, religie, politică, armată, etc). Birocraţia statului modern avea nevoie de felurite şi regulate evidenţe pentru a asigura o administraţie eficientă. Au apărut

treptat condiții prielnice pentru fundamentarea statisticii sociale şi istorice. Chiar înainte de Revoluția franceză, evidența naşterilor, căsătoriilor sau a deceselor devenise strict reglementată. Cu toate acestea, primul recensământ general al populației s-a desfăşurat în Franța abia în anul 1801. Începând cu anul 1821 practica recensămintelor avea să se permanentizeze cu o periodicitate de cinci ani. Şi în Statele Unite, primul recensământ s-a desfăşurat în anul 1790, iar ulterior operațiunea devenit regulată, repetându-se o dată la zece ani. Evidențele fiscale, funciare sau contabile, scrutinurile electorale, referendumurile sau plebiscitele au lărgit şi ele câmpul observațiilor statistice. Cifrele permit identificarea reperelor cantitative ale trecutului. Dincolo de seriile statistice rămân însă oamenii, cei care reprezintă prin trăirile şi acțiunile lor obiectul adevăratei investigații istorice. Adaptarea statisticii la interpretarea istorică trebuie înțeleasă ca o metodă de informare. Componenta cantitativă nu se poate niciodată substitui valorilor spirituale. Cifrele nu trebuie să-l deruteze pe istoric, întrucât, statisticile, oricât de perfecționate ar fi ele, conțin totuşi şi suficient de multe erori. Există şi situații în care falsificarea statisticilor a devenit o practică obişnuită. Cunoscutul om de stat britanic, Winston Churchill, părea chiar îndreptățit să declare că nu crede decât în adevărul statisticilor fabricate de el. Judecățile fundamentate doar pe criterii cantitative sunt vulnerabile datorită tendinței de a exagera sau nesfârşitelor erori umane. Mult timp s-a considerat -chiar şi pentru societățile moderne- că atributul de mare putere pe scena politicii internaționale îl conferă suprafața şi populația unui anumit stat. Exemplul Rusiei, supranumită şi colosul de la răsărit, părea o dovadă extrem de relevantă. S-a dovedit însă, în anumite conjuncturi istorice, că acest atribut poate fi conferit şi unor state cu o suprafață mai redusă şi un număr de locuitori mai mic (cazul Sardiniei la Congresul de pace de la Paris din 1856). Alteori, rolul statisticilor a fost supraevaluat şi în exprimarea ponderii diferitelor culte la nivelul populației unui stat. Au apărut confuzii, frecvent întâlnite în plan religios, între numărul celor care se declară practicanți ai unui anumit cult religios şi numărul practicanților propriu-zişi. Rolul maselor în revoluții sau revolte sociale a fost şi el adesea supraestimat. Cifrele au oferit un suport îngust şi explicațiilor privind destinul unor națiuni angajate în războaie (cazul Rusiei sau al Austro-Ungariei în timpul Marelui Război). Cercetătorul care apelează la statistică în argumentarea diferitelor ipoteze sau teorii trebuie să recepteze cu prudență acest gen de informație, să o verifice apelând la alte surse sau metode de cercetare.

În afara statisticilor, istoricul poate apela şi la analiza regresivă în efortul său de reconstituire a trecutului. Cercetarea unui aspect dintr-o anumită problemă poate presupune şi unele trimiteri la starea de lucruri existentă anterior. Înțelegerea – spre exemplu- a caracteristicilor de ordin propagandistic ale regimului sovietic din Rusia ar fi incompletă fără valorificarea moştenirii lăsată de țarism. Analiza regresivă facilitează o mai bună cunoaştere a originilor unui eveniment sau proces istoric. Moştenirea trecutului mai îndepărtat ajută la înțelegerea perioadelor istorice mai recente. Metoda regresivă devine cu atât mai aplicabilă acolo unde lipsa de documente pentru o anumită epocă poate fi suplinită prin deducții pe seama documentelor existente pentru perioada imediat următoare. Ea înlesneşte stabilirea anumitor fapte prin comparație, atunci când nu există un alt mijloc de a le fixa în mod autonom. Rămâne legitim efortul de a circumscrie cît mai precis efectele, starea prezentă a lucrurilor pentru a ajunge apoi pe firul

cauzalității la origini. Ea reclamă din partea istoricului capacitatea de a sesiza ceea ce este specific sau în concordanță cu spiritul unei epoci. Adeseori ea este utilizată în estimări demografice. Pornind de la cifre actuale, printr-un calcul răsturnat, se poate obține cu aproximație situația demografică dintr-o altă perioadă.

Metodele de cercetare utilizate de istoric sunt evident cu mult mai numeroase (stratigrafia, etnografia, cartografia, lingvistica, etc.). Este însă important ca metodele de cercetare utilizate, eventual asocierea lor, să conducă spre explicații obiective, întemeiate pe analiza atentă a diferitelor categorii de izvoare. Metoda face posibilă cercetarea, iar cercetarea rămâne esența cunoaşterii şi a progresului.

7. Adevărul în istorie

Problema adevărului în istorie rămâne şi astăzi o chestiune controversată. Există suficient de multe opinii consacrate (Cournot, Paul Veyne, Raymond Aron) care susțin că istoria nu poate prezenta adevărul întrucât, departe de a fi o ştiință, ea se prezintă mai curând ca o artă ce presupune dobândirea unei anumite experiențe. Ea este inseparabilă de istoric, cel care selectează şi ordonează evenimentele din trecut potrivit propriilor sale convingeri. Din acest motiv, susțin contestatarii, niciodată doi istorici nu vor oferi exact aceleaşi explicații cu privire la acelaşi eveniment sau fenomen cercetat. Fiecare generație de istorici rescrie istoria potrivit unor convingeri diferite. Adevărul absolut în istorie rămâne astfel mai curând o utopie decât o certitudine. Obiectivitatea este una dintre acele caracteristici care trebuie să fie prezentă în orice cunoaştere ce se revendică a fi ştiințifică. În cazul cunoaşterii istorice este foarte important ca obiectivitatea istoricului să nu se confunde cu onestitatea. În fond, istoricul nu poate fi obiectiv decât în măsura în care îşi certifică prin raționamentele sale propria onestitate. El trebuie să abordeze trecutul cu detaşare, fără ură şi părtinire, să nu spună lucruri false sau să le treacă sub tăcere pe cele adevărate. Dar, deşi întrunită această calitate, ce ține mai curând de buna credință a celui ce sondează trecutul, opera istorică poate suferi datorită lacunelor documentării sau varietății experiențelor pe care le transmite. Istoricul poate greşi în detalii, indus în eroare de martorii interesați, de circumstanțe obscure, sau propria mărginire de spirit. Istoria nu este imposibil de cunoscut, însă rămâne cel puțin la fel de complexă şi bogată în experiențe ca şi lumea în care trăim. În lumina izvoarelor istorice, expunerile despre trecut sunt cel mai adesea diferite. Istoria reflectă un gen de cunoaştere indirectă despre fapte sau evenimente la care nu am fost contemporani. Ea implică alegere, selecție, fragmentarism şi subiectivitate. Lacunele documentării sau posibilitatea de a cerceta în lumina celor mai edificatoare şi diferite izvoare influențează gradul de obiectivitatea al discursului despre trecut. Opera istorică nu poate fi total detaşată de experiența sau personalitatea celui care o scrie. Experiența istorică se dobândeşte în urma anilor de studiu, nu este rodul unei cercetări ci al ucenicie. Adevărul ține de istoric, iar acesta trăieşte pătruns de ideile epocii, atent la nevoile celor din jur şi la propriile exigențe. Din acest motiv, varietatea experiențelor personale poate influența şi ea caracterul obiectiv al

expunerii. Istoricii pot deveni subiectivi prin însăşi alegerea temelor cercetării. Unii vor considera că rolul maselor trebuie neglijat în favoarea personalităților, alții vor găsi de cuviință să privilegieze politicul în defavoarea socialului sau economicului, după cum se poate întâmpla ca istoria națională să prezinte interes mai mare decât cea universală. Istoricii selectează din trecut acele fragmente ce dau un anumit sens existenței oamenilor sau culoare unei epoci. Nici un istoric care relatează despre răscoale țărăneşti nu va prezenta moment cu moment viața celor care însuflețesc evenimentul şi, cu toate acestea, expunerile se revendică a fi obiective. Nu este scopul istoriei de a prezenta interminabile descrieri ale vieții unor oameni despre care ştim destule lucruri fără să ne fie contemporani. Rostul istoriei şi miza obiectivității ei constă în a surprinde esențialul, legile sau fenomenele de amploare care au influențat evoluția omului în timp. Asupra obiectivității operei istorice grevează însă şi alți factori. Pentru a atinge scopul pe care şi-l propune, istoricul se raportează la trecut cu ideile timpului său. Cercetarea diferă în funcție de abordările teoretice sau curentele istoriografice, apartenența ideologică sau socială, convingerile morale sau chiar constrângerile religioase ale istoricului. Istoria defineşte în egală măsură ceea ce s-a petrecut cu adevărat şi reconstituirea a ceea ce s-a petrecut, trecutul în desfăşurarea sa obiectivă şi discursul despre trecut. Cele două semnificații sunt departe de a fi echivalente. Ceea ce denumim uzual prin istorie este discursul nostru despre trecut, o imagine inevitabil incompletă, simplificată sau deformată pe care o recompunem neîncetat în prezentul propriei noastre existențe. Istoria reală este un depozit inepuizabil şi nestructurat de evenimente, procese şi fenomene, pe care încercăm să le ordonăm şi să le interpretăm. Prin efortul său de a face trecutul inteligibil, istoricul îşi asumă infinit mai multe riscuri decât oricare alt contemporan al său. Deşi expunerea se doreşte a fi coerentă sau obiectivă, ea rămâne un gen de „ficțiune” întocmită cu materiale „ adevărate”. Lucien Febvre susținea că „istoricul nu este cel care ştie ci cel care caută”. În măsura în care admitem că adevărul faptelor istorice se poate verifica, rămâne în discuție ierarhizarea şi înlănțuirea lor cauzală, ceea ce presupune aşezarea într-o schemă cognitivă elaborată de istoric. Istoria „aşa cum a fost ea cu adevărat” rămâne un deziderat. Nu există doar un singur adevăr despre trecut ci o sumă de explicații plauzibile, şi tocmai incapacitatea istoriei de a oferi justificări dogmatice îi conferă o nealterată vitalitate.

Istoria fiind amestecată cu mitul, datoria criticii este să o demistifice. Prezența mitului în istorie este o realitate ce nu poate fi trecută cu vederea. Exagerări şi mituri acompaniază istoria pe tot parcursul ei. A le identifica şi elimina rămâne sarcina, deloc uşoară, a istoricului. Există astăzi o tendință, uneori chiar privilegiată în studiile istorice, de valorizare a demersului demitologizant. Disocierea mitului de realitatea istorică, o preocupare nu tocmai recentă, continuă să fascineze şi să câştige noi reprezentanți. Cu toate acestea, în ciuda efortului evident spre obiectivizare, incertitudinile rămân. Este posibilă distincția mit - realitate atâta timp cât istoria ca desfăşurare în timp este ea însăşi creatoare de mituri ? Mircea Eliade aprecia că funcția esențială a mitului este de a furniza arhetipuri, modele exemplare, valabile oricând. Miturile sunt cele mai vechi amintiri ale lumii iar istoria, ca discurs despre trecut, nu reprezenta la începuturile ei decât un mit colectiv, devenind mai aproape de zilele noastre o ştiință interesată să cuprindă cât mai mult, inclusiv propriile mituri. Istoria caută astăzi să

îndepărteze tot mai mult vălul mitizant al aparențelor. Sursă de inspirație în literatură sau artă, mitul a devenit deja o prezență obişnuită în discursul romanticilor târzii şi în epoca renaşterii naționale a popoarelor. Geneza şi evoluția miturilor reprezintă un proces inerent ființei umane. Căutând să elimine miturile spre a cunoaşte mai bine trecutul, istoria riscă de fapt să producă altele noi. Munca istoricului rămâne un efort continuu în direcția obiectivizării discursului. Există în orice operă istorică o anumită notă de subiectivism, ceea ce presupune o anumită relativizarea a adevărului, dar nu întotdeauna o mistificare a sa. Misiunea istoricului rămâne aceea de a informa contemporanii şi posteritatea despre adevărul celor petrecute cândva. Va reuşi în această dificilă misiune în măsura în care va putea căuta în profunzimea surselor şi va găsi de cuviință a le confrunta. Detaşarea de incertitudine, aparențe sau chiar falsuri reprezintă o condiție indispensabilă, întrucât, cel mai adesea, adevărul pa care dorim să-l aflăm nu ni se relevă la orice interogație naivă. Este necesar să înțelegem spiritul epocii, să-i cunoaştem cât mai bine pe oamenii la care ne referim, pentru a relata apoi despre însemnătatea faptelor lor adevărate sau mistificate.

8. Actualitatea istoriei

Într-o lume supusă tot mai intens interogațiilor şi contestării, este firesc să ne întrebăm dacă istoria, martora timpurilor şi veritabil tezaur al experiențelor umane, mai rămâne actuală prin chiar sensul învățăturilor ei. Ce putere mai pot avea semnificațiile trecutului într-o lume ce se doreşte tot mai mult eliberată de obsesiile pe care istoria le-a creat? Ar putea fi istoria ignorată de contemporani fără ca urmările acestei atitudini să se răsfrângă negativ asupra destinelor individuale şi ale marilor colectivități? Fără a încerca în mod explicit să răspundă acestui gen de interogații, Nicolae Iorga constata cu îngrijorare, într-o intervenție radio din ianuarie 1939, că dezbaterile academice pe teme de medicină adunau infinit mai mulți participanți decât cele care abordau teme ale istoriei, față de care chiar profesorii sau studenții direct interesați manifestau o oarecare reținere. Pornind de la această deloc surprinzătoare constatare a distinsului istoric român, este cazul să încercăm a discerne importanța studiilor istorice pentru contemporani, impactul trecutului asupra înțelegerii prezentului. Cunoaşterea istorică poate împiedica repetarea unor erori ale trecutului de către contemporani, dacă se admite cultivarea a ceea ce este mai prețios la oricare dintre popoarele lumii civilizate. Istoria reprezintă într-un sens mai larg, ca aventură în meandrele trecutului, un instrument de autocunoaştere prin apelul la experiența înaintaşilor. Ceea ce interesează sub acest aspect nu mai este atât trecutul în sine, ci trecutul raportat la nevoile prezentului şi la perspectiva dezvoltării viitoare. Istoricul este în măsură să stabilească analogii şi paralelisme din care actualitatea poate obține suficient de multe foloase. Istoria constituie memoria, conştiința popoarelor. În sensul unei veritabile pedagogii naționale, ea se exprimă şi în forma unei legături de neînlocuit între diferite generații. Fiecare dintre noi are strămoşi, iar conştientizarea acestui fapt implică apelul la istorie, acolo unde orice comunitate responsabilă îşi trage seva propăşirii morale. Din acest motiv, istoricul îşi asumă

răspunderea nu numai față de trecut, ci şi față de prezent. Nicolae Iorga aprecia că istoricul este un bătrân prin experiență al nației sale. El face parte din popor, îi înfățişează viața şi poartă în suflet răsunetul triumfurilor şi al înfrângerilor câştigate sau suferite timp de secole. Acest gen de observații ajută chiar la conturarea imaginii unui nou tip de istoric, care ştie să împace exigența şi finalitatea ştiințifică a discursului despre trecut cu rosturile sale civice. El este în egală măsură critic şi entuziast, modest şi orgolios, militant şi contemplativ. Preocuparea față de actualitate a devenit chiar din antichitate o constantă a cercetărilor istorice. *Istoriile* lui Herodot prezentau evenimentele scurse până în copilăria autorului, tocmai pentru ca „faptele oamenilor să nu pălească prin trecerea vremii", iar Tucidide scria chiar istorie contemporană, convins că un istoric serios nu trebuie să se preocupe de trecut ci de prezent. Chiar şi în secolul al XIX-lea, istoricul nu abandonase nimic concret din câmpul actualității. Tocqueville exalta democrația din America, iar Jules Michelet sau Heinrich von Treitschke deveniseră un fel de profeți ai propriului neam. O vreme s-a considerat însă că istoricul poate oferi imagini autentice despre trecut, în măsura în care el se poate identifica, prin trăire, cu epoci, personaje sau situații pe care le cercetează. Prezentul nu reprezenta pentru istoric decât punctul de plecare spre o lume unde se consumă adevărata aventură a cunoaşterii sale. În realitate, trecutul şi prezentul se află într-un dialog permanent, necesar, inevitabil. În plus, experiența trecutului putea oferi predicții referitoare chiar şi la viitor. Este exact ceea ce Nicolae Bălcescu încerca să demonstreze în lucrarea sa *Mersul revoluției în istoria românilor*. Profilul viitoarei revoluții la români putea fi intuit prin analiza revoluțiilor deja înfăptuite. Misiunea istoricului este în esență aceea de *a înțelege* şi *a explica*. El încearcă un fel de lectură a lumii pentru cei ce sunt contemporani şi posteritate. Explicațiile sale servesc la înlăturarea îndoielilor cu privire la trecut şi la identificarea motivațiilor ascunse ale comportamentelor. În istorie cauzele nu acționează în mod mecanic, previzibil, ci în funcție de sensibilități, emoții sau gânduri ale oamenilor. A înțelege presupune a cunoaşte trăirile oamenilor, gândurile şi sentimentele lor. Este exact ceea ce el, nu fără dificultate, trebuie să explice contemporanilor.

Istoria poate fi aşadar un instrument util de analiză a prezentului. Ea reprezintă un veritabil tezaur de experiențe umane, memoria colectivă a unei națiuni. Presiunea trecutului apasă asupra contemporanilor. De aceea sarcina asumării trecutului nu este una deloc facilă. Au existat evident şi situații în care exigențele prezentului nu au îngăduit identificarea deplină cu înfăptuiri ale trecutului, mai ales atunci când acestea din urmă s-au dovedit a fi monstruoase crime sau barbarii. Un exemplu elocvent l-a reprezentat asumarea responsabilităților derivând din tenebroasa istorie a Holocaustului. Nu puțini au fost aceia care au preferat ca trecutul să nu revină atât de obsesiv în atenția contemporanilor. Dar tocmai exemplele sale pot alimenta speranța că greşelile nu se vor mai repeta. Au existat în istorie numeroase încercări de falsificare a trecutului sau de ştergere completă a memoriei colective a unei națiuni. În general, ele au corespuns unor politici mai largi de deznaționalizare sau au întregit proiecte utopice ale regimurilor totalitare cu privire la unele vremelnice hegemonii. A rămas certitudinea că distrugerea memoriei colective a unei națiuni reprezintă un fapt chiar mai grav decât exterminarea fizică. Redresarea unei națiuni, indiferent

de forma de oprimare căreia i-a căzut victimă, devine imposibilă fără trecut. Istoria rămâne mereu actuală tocmai pentru că nu poate fi uitată. Oricât de obsesivă ar părea pentru unii contemporani, întoarcerea spre trecut rămâne o necesitate. Ea reprezintă un exercițiu de igienă morală într-o lume tot mai amenințată de violență şi dezgust.

9. Cunoaşterea istorică

Cunoaşterea istorică rămâne o problemă controversată în cercetările dedicate teoriei sau filozofiei istoriei. Principalul obiect al controverselor este legat de posibilitatea de a accede la o formă de cunoaştere ştiințifică cu ajutorul investigațiilor istorice. Argumentele contestatarilor pornesc în general de la ideea că istoria studiază faptele trecutului, iar acestea nu pot fi reînviate sau observate direct. Cunoaşterea istorică nu poate fi decât indirectă şi subiectivă. Ea ar fi croită după tiparul unor documente mutilate care nu oferă decât înțelegere parțială asupra realității. Trecutul nu poate fi reconstituit integral. Istoricul nu poate pretinde că ştie ce a reprezentat Imperiul Roman sau Rezistența franceză din 1944, ci doar ceea ce se mai poate cunoaşte încă despre ele. Cunoaşterea istorică rămâne tributară istoricului. Nu poate fi separată de existența umană şi rămâne o formă indirectă de comunicare, strict intelectuală realizată între indivizi ce aparțin unor epoci sau civilizații diferite. Reuşim să reconstituim sisteme de gândire, sau sisteme de valori, să le explicăm prin raportarea la diferite împrejurări, dar rareori putem surprinde, în întreaga sa complexitate, existența oamenilor care trăiesc într-un univers despre care aflăm doar prin mijloace indirecte. În ciuda acestor argumente solide, considerăm că totuşi, cunoaşterea istorică este posibilă dacă cercetătorul dispune de izvoare cât mai diverse şi pertinente; stăpâneşte principalele metode de investigație sau dacă dispune de spirit critic şi capacitate de înțelegere a oamenilor ce trăiesc în epoci diferite. Istoricul nu îşi propune şi nici nu poate izola trecutul în stare pură. Deşi nu participă direct la evenimentul relatat sau nu cunoaşte decât mijlocit oamenii epocii, el dispune totuşi de un alt avantaj. Beneficiază de documente mai puțin, sau chiar deloc accesibile celor care trăiesc istoria în mod spontan, inconştient. Acestea îl ajută să reconstituie faptele istorice într-o viziune mai cuprinzătoare, iar detaşarea în timp îi oferă posibilitatea unei construcții integratoare. Există două ipostaze diferite ale trecutului pe care istoricul le analizează în investigația sa. Este vorba pe de o parte de ceea ce ar putea reprezenta un dat istoric obiectiv (faptele în toată complexitatea şi grandoarea lor), iar, pe de altă parte, de trecutul văzut de istoric, discursul, ce poate îmbrăca semnificații uneori subiective. Cunoaşterea istorică este posibilă, verificabilă, atunci când mai multe mărturii supuse unui riguros examen critic, converg spre acelaşi rezultat. În măsura în care obiectul cunoaşterii istorice îl reprezintă oamenii şi experiențele lor, se poate vorbi despre o anumită notă de subiectivism. Faptul că a existat sau nu bătălia de la Waterloo nu mai reprezintă o controversă. Documentele certifică desfăşurarea acestui eveniment. Dificilă în perspectiva cunoaşterii istorice rămâne explicarea acestui moment. Istoricul nu va putea cunoaşte experiența fiecărui participant la această confruntare. La rândul lor,

participanții nu puteau nici ei cunoaşte amănunțit fiecare detaliu, exact ceea ce s-a petrecut. Ei rămân totuşi individualități, oameni diferiți în privința experienței, a vîrstei şi chiar a etniei (francezi, englezi, prusieni, scoțieni) . Percepția lor, determinată şi de gradul de implicare, nu poate fi decât incompletă şi diferită prin raportarea la eveniment. Chiar în aceste condiții, putem vorbi despre cunoaştere istorică, în măsura în care acceptăm că scopul acesteia nu este a imagina trecutul într-o formă statică, iar oamenii drept simple obiecte de laborator. Istoricul caută să pătrundă în conştiința celuilalt. El observă din exterior, nu-şi poate reprezenta eroul aşa cum acesta s-a gândit pe sine, nu poate reflecta bătălia aşa cum a văzut-o generalul. Caracteristică pentru istorie rămâne înțelegerea retrospectivă a devenirii umane. Într-un anumit moment, un individ poate reflecta la trecutul său, la o colectivitate, sau chiar la omenire în evoluția sa. De aceea originea cunoaşterii istorice nu trebuie căutată în memorie sau în timpul trăit ci în reflecție şi observare.

În măsura în care individul nu accede la istorie decât prin acțiunea exercitată asupra devenirii colective, se pot observa şi anumite limite ale cunoaşterii istorice. Istoricul nu poate cunoaşte trecutul decât în funcție de ceea ce îi relevă documentele. Cunoaşterea istorică depinde de pregătirea şi capacitatea de înțelegere a vieții în toată splendoarea sa. În plus, fără a înțelege mai multe sau mai puține lucruri, vom proceda mereu în acelaşi fel. Cunoaşterea istorică îşi poate lărgi orizontul, evenimentele pot fi cercetate într-un mod elaborat, dar niciodată înlocuite. Se poate ca astăzi să se cunoască mai multe lucruri despre democrația ateniană, decât ştiau chiar grecii în epoca lui Pericle? Aparent putem nega progresul cunoaşterii istorice, pornind de la constatarea că odată cu trecerea timpului sporeşte mai mult numărul întrebărilor comparativ cu cel al învățăturilor pe care ea poate să ni le ofere. În realitate credem că fiecare generație de istorici îşi trăieşte propria aventură a cunoaşterii în dialogul neîntrerupt cu trecutul. Este o provocare căreia îi răspundem convinşi că mereu vor exista în trecut oameni şi idei ce îşi aşteaptă interpreții.

O altă chestiune ce poate fi explorată şi în dimensiunea cunoaşterii istorice se referă la ponderea şi maniera de investigare a temelor de istorie națională sau universală în orizontul tot mai diversificat al preocupărilor istoricului. Departe de a fi nouă, problema pare astăzi să fi pierdut din actualitatea de odinioară, deşi, credem, răspunsurile încă nu s-au epuizat. Nicolae Iorga considera că istoria universală nu reprezintă o colecție de istorii naționale fără un numitor comun, ci un organism viu, în plină afirmare ce trăieşte prin propriile sale resurse. Cunoaşterea istorică vizează deopotrivă aspecte de ordin național şi universal. Ea nu poate ocoli dimensiunea universală, pentru că omenirea nu o poate neglija în efortul de a-şi identifica începuturile. Scrisul istoric nu a cunoscut la începuturile sale controversele legate de abordări în spirit național sau în viziune universală. Pe atunci nu existau națiuni sau state naționale, iar oamenii trăiau în ideea universală. Odată cu formarea națiunilor, în plină epocă modernă, au apărut noi controverse în legătură cu locul şi rolul popoarelor în ierarhia civilizațiilor. Amprenta geniului național a devenit relevantă şi pentru cercetarea istorică. S-a dovedit astfel că beneficiile cunoaşterii istorice nu se răsfrâng doar asupra oamenilor politici sau a diplomaților, ci dimpotrivă, caută să cuprindă membrii dintre cei mai diferiți ai societății contemporane. Pe acest fond al redescoperirii trecutului glorios şi al

identificării cu marii eroi ai neamului, istoriile naționale au devenit şi ele prilej de dispută. Orice popor sau națiune îşi descoperă, prin raportarea la istoria universală, locul său în patrimoniul cultural al omenirii, amprenta proprie în succesiunea civilizațiilor. Istoriile naționale nu trebuie să reprezinte însă doar expunerea a ceea ce separă sau învrăjbesc popoarele, ci şi a factorilor care le armonizează existența. Ele nu trebuie să reprezinte terenul în care se consumă frustrările sau pasiunile exacerbate de conflicte nestinse peste timp. Cunoaşterea şi ilustrarea geniului național nu presupune denigrarea valorilor pe care le-au cultivat alte popoare, ci tocmai înțelegerea şi explicarea lor. Din acest motiv, exagerările în sens național, oricât de întemeiate ar părea în conştiința anumitor oameni, nu pot sluji adevărului şi limitează drastic posibilitățile reale ale cunoaşterii istorice. Înțelegerea istoriei naționale devine posibilă abia atunci când raportarea la trecut se poate face fără ură şi părtinire. Ea nu se poate înfăptui decât în cadrul mai larg al istoriei universale.

10. De la „istoria totală" la „istoriile speciale"

Problema asupra căreia ne propunem să stăruim are în vedere o controversă firească atunci când încercăm să definim obiectul cunoaşterii istorice şi să conştientizăm măsura în care răspunsurile noastre despre trecut vizează doar suprafața unor fenomene sau profunzimea lor. Ne întrebăm în mod firesc dacă există o singură istorie, cea care, într-o formulă integratoare, implică o multitudine de aspecte ce caracterizează viața publică sau privată a indivizilor şi a comunităților din trecut, sau dacă putem vorbi despre istorie ca abordare a trecutului într-o viziune limitată, fie ea politică, economică, socială, culturală, etc. Care este menirea discursului istoric? Aceea de a prezenta o sinteză despre trecut sau de a reflecta cât mai fidel asupra unei singure dimensiuni, mai mult sau mai puțin limitată ? A analiza evoluția istorică oraşelor în Franța secolului al XVIII-lea este mai puțin relevant decât a realiza o istorie a Franței în acelaşi veac ? Evident că nu este simplu de răspuns acestor întrebări. S-a crezut o vreme că istoria totală, abordarea sintetică, panoramică asupra trecutului presupune cunoaşterea evoluției statelor sau analiza fenomenelor politice atât în dimensiunea lor internă cât mai ales externă. Tendința nu era deloc întâmplătoare dacă ne gândim că statul în general, dar mai ales statele naționale, în perspectiva intereselor colective, influențează, prin politici specifice, aspecte multiple ale existenței umane. Instituțiile statului sau politicile specifice pe care acesta le promovează asigură securitatea internă, bunăstarea materială şi progresul ştiinței sau al culturii. În acest fel, cercetând istoria statelor am putea găsi răspunsuri pe marginea problemelor ce caracterizează în mare parte interesele colective (publice) ale individului. La rândul ei, politica influențează în mod direct destinul unor mari colectivități sau grupuri umane. Dacă, cel puțin în viziune aristoteliană, politica implica noțiunea de etică, însemnînd de fapt un teren de acțiune pentru realizarea binelui comun, a fericirii (gr. *eudaimonia*), pentru timpurile moderne, viziunea consacrată în tradiția scrierilor lui Macchiavelli, accentua asupra faptului că ea reprezintă o artă prin care se obține sau se păstrează puterea. Politica nu implică în mod necesar

principii ale eticii, pentru că, istoria a demonstrat-o în repetate rânduri, se poate uneori instrumenta chiar răul în numele binelui. Ca atare, abordarea prioritară a politicului s-a considerat a fi misiunea de căpătâi a istoricului. Evenimentul politic a devenit determinant, întrucât implicațiile sale vizau ansamblul intereselor colective. Istoria panoramică, istoria totală se confunda până la un punct cu istoria statelor sau cea politică. Cu toate acestea, o parte însemnată a existenței individului nu se plasează exclusiv în dimensiunea intereselor colective, ce pot fi abordate în lumina politicii sau a vieții de stat. Reprezentările mentale, convingerile religioase, profunzimea gândirii, stările de spirit sau atitudinile ce derivă din comportament reprezintă aspecte pe care nu le pot explica doar factorii politici sau rigorile vieții de stat. Fenomenele politice nu pot nici ele să fie înțelese în profunzime fără a face apel la investigații uneori de natură economică, socială, culturală sau chiar analize ale psihologiei de grup. Să ne imaginăm că abordăm ca temă de cercetare problema rivalității franco-germane în perioada cu prinsă între pacea de la Frankfurt şi odioasa crimă de la Sarajewo, ce a împins irevocabil Europa şi lumea spre un război catastrofal. Vom analiza componenta politică a acestei rivalități şi vom constata că ea se rezumă la două aspecte esențiale: pierderi teritoriale (Alsacia şi Lorena administrate de germani); anularea supremației franceze în politica europeană odată cu întemeierea Reich-ului german. Factologic, reperele acestei rivalități au ieşit permanent la suprafață prin numeroase incidente, care au pus, sub presiunea publicului, diplomația celor două state vecine în situații dintre cele mai delicate. Nu vom putea înțelege niciodată resorturile adânci ale acestui conflict, dacă ne vom raporta doar la componenta politică sau diplomatică. Este necesar să cunoaştem antecedente ale acestei rivalități, să înțelegem care sunt cauzele ei mai îndepărtate, de când datează ea de fapt. În acest sens, investigațiile de natură ideologică sau imagologică ne sunt de mare folos. Vom putea constata că a existat, mai presus de rivalitatea între două state, o dispută, forjată mai ales pe teren ideologic, între două națiuni care au înțeles în mod diferit şi contradictoriu rolul pe care îl au de îndeplinit în patrimoniul culturii universale. A existat, cu alte cuvinte, un fundament istoric ce a amplificat rivalitatea politică atât de evidentă mai ales pentru anii ce au urmat conflictului militar şi umilinței de la Sedan. Se poate însă observa că treptat, mai ales în ultimul deceniu al secolului al XIX-lea, intensitatea acestei rivalități istorice a scăzut mult în intensitatea. În pragul războiului din 1914, nu atât națiunea cât interesul de stat a făcut posibilă o confruntare pe care în resorturile gândirii lor, mulți dintre francezi sau germani nu o doreau.

Supremația factorilor politici în ancheta istorică a suportat numeroase contestații. Pentru o vreme, cele mai evidente critici au venit din direcția materialismului istoric. Istoricii marxişti reproşau lipsa unei concepții teoretice şi proliferarea unei viziuni istorice depăşite sub aspect metodologic. Ei au pretins identificarea unei legi esențiale a istoriei, care permite clasificarea şi selectarea faptelor în funcție de raportarea la noțiunea de progres. S-a considerat că structurile economice, întemeiate pe moduri de producție, sunt cele care determină instituțiile juridice, politice, progresul intelectual, credințele religioase. Din analiza acestor structuri rezulta importanța preponderentă a luptei de clasă, fenomen care, sub diferite forme, avea să conducă în final la victoria proletariatului. Ceea ce semnifica, într-un anume sens, istoria totală, sinteza reflecțiilor despre trecut

provenea din zona economicului şi a socialului, care dobândise un caracter fundamental. Cele două dimensiuni determinau evoluțiile din sfera politică, iar fenomenele politice deveniseră consecințe ale transformărilor produse în plan economic sau social. Importanța istoriei economice şi sociale a devenit de notorietate pe măsură ce un număr de istorici, fără a-i atribui în mod cert un caracter exponențial, au constatat, începând mai ales din a doua jumătate a secolului al XIX-lea, că importanța factorilor economici sau a structurilor sociale trebuie mai atent observată în perspectiva evoluției omenirii. Se poate discuta despre un efort deosebit de intens mai ales în mediul istoriografic german, acolo unde Karl Bűcher, Karl Lamprecht sau Werner Sombart elaborau studii de mare profunzime, în cel britanic (William Ashley) sau francez (Marc Bloch; Lucien Febvre). Preocupările s-au extins, au apărut institute de cercetare şi reviste de specialitate (1893- *Zeitschrift fűr Sozial und Wirtschaftsgeschichte*; 1908- *Revue d'histoire des doctrines economique*; 1929- *Annales d'histoire economique et sociale*). Istoria economică nu reprezintă istoria doctrinelor economice sau simpla prezentare a unor tabele statistice din care rezultă volumul schimburilor comerciale sau raportul dintre venituri şi prețuri în stabilirea standardului de viață. Ea presupune investigarea structurilor economice şi a condițiilor generale de funcționare a sistemului. Cât priveşte componenta socială, ea nu poate fi cercetată separat, ci în cadrul unui sistem ce implică suficiente corelații cu domeniul economic, dar şi aspecte ce țin de înfăptuirile politicii. Istoria socială implică analiza structurilor şi a comportamentelor sociale, evoluția omului în timp sub forma definirii sale ca ființă socială. Istoria totală rămâne mai curând un mit, o aspirație legitimă a cercetătorului. Nu vom putea pretinde nicicând că ştim totul despre oameni şi epoca în care au trăit. Ceea ce îi rămâne istoricului ca responsabilitate morală, este tendința de a aşeza cercetări dintre cele mai variate într-o viziune integratoare. Disponibilitatea de a-l percepe pe individ în suma manifestărilor sale, capacitatea de a sintetiza, de a oferi imagini complete din fragmente despre trecut.

11. Specificul profesiunii de istoric

Istoria percepută la nivelul discursului despre trecut rămâne inseparabilă de istoric. Lui îi revine misiunea de a prezenta contemporanilor sau posterității o anumită viziune despre oamenii sau vremurile de demult. Prin efortul său constructiv, istoricul redescoperă o lume care pentru mulți ar părea definitiv pierdută sau inevitabil condamnată uitării. Este poate tocmai din acest motiv important să ne întrebăm ce calități sunt necesare pentru a realiza cu succes această permanentă reîntoarcere spre trecut. Deşi nu ne propunem să definim, ci doar să schițăm, în cele ce urmează, profilul ideal al istoricului, ne limităm a constata, pentru început, că nu orice persoană întruneşte calitățile necesare practicării acestei nobile profesiuni. Este nevoie de anumite calități (inteligență, sensibilitate, imaginație, intuiție) pentru a înțelege şi explica mistere ale trecutului. Ar fi o eroare regretabilă să considerăm că a te numi istoric înseamnă de fapt a dispune de o memorie excelentă, cu ajutorul căreia se poate înregistra un volum

cât mai mare de informații exacte. Istoricul are nevoie de o bună memorie dar nu pentru a înmagazina şi reproduce date despre trecut, ci pentru a construi raționamente, judecăți valide. Istoricul rămâne un personaj caracterizat de propriile sale trăiri sau emoții, un om care înțelege şi poate fi înțeles. Îi sunt necesare nu doar cunoştințe de specialitate ci şi o vastă cultură generală, dublată de experiența nemijlocită a vieții. El este şi rămâne un om al cetății. Aparține unui mediu social determinat şi nu trebuie considerat un individ care caută să evadeze în trecut fiindcă nu se poate adapta prezentului. Este caracterizat de o curiozitate insațiabilă în privința cunoaşterii celuilalt. Dispune de o capacitate deosebită de a se iniția într-un context cu totul nou, de a înțelege personalitatea şi felul de a simți sau a gândi al eroilor săi. Un bun istoric este acela care se preocupă de studierea unor probleme şi nu doar a epocilor. El caută să identifice probleme reale din trecut, ce răspund unor chestiuni cu valoare existențială pentru posteritate.

Istoricul complet nu va fi doar un cercetător atent al izvoarelor ci şi un scriitor de profunzime. El trebuie să acorde o atenție specială nu doar conținutului ci şi formei narațiunii istorice. Publicând esența cercetărilor sale, istoricul devine preocupat şi de stilul sau limbajul pe care îl utilizează. El trebuie să țină seama de publicul căruia i se adresează, să ajusteze limbajul potrivit necesităților, fără a altera prin aceasta caracterul obiectiv al expunerii. Aşteptăm, în general de la limbajul istoricului, exactitate, limpezime, intuiție, inteligență. Ne întrebăm însă dacă istoricul dispune de un limbaj de specialitate, după modelul altor ştiințe (dreptul, economia, sociologia sau medicina) ?

Pentru a încerca un răspuns la această problemă ne vom folosi de un studiu de caz. În anul 1954, istoricul elvețian Walther Hofer publica o carte intitulată (în traducere românească) *Declanşarea celui de al II- lea război mondial. Un studiu despre relațiile internaționale în vara anului 1939.* Tematica acestei cărți este lesne de intuit. Războiul mondial a început la 1 septembrie 1939, odată cu agresiunea Germaniei asupra Poloniei. Hofers surprinde implicațiile internaționale ale acestui moment. Se ştie însă că, judecând după rigoarea faptelor, în toamna anului 1939 a izbucnit doar un război european. Agresiunea germană asupra Poloniei a prefațat declararea stării de război între Germania şi Franța sau Marea Britanie. Nu este sigur că putem vorbi despre un război mondial în acel moment. Conflictul a devenit unul mondial doi ani mai târziu prin agresiunea Germaniei asupra URSS (22 iunie 1941) şi prin declarația de război înaintată de Hitler Statelor Unite ale Americii (11 decembrie 1941). Judecând strict după termenii folosiți în titlu, cartea Lui Walther Hofer nu ar putea relata despre un război mondial, pentru că faptele nu permit aplicarea acestei sintagme pentru momentul 1939. Ce a dorit atunci să comunice istoricul elvețian ? Este cert că că el cunoştea implicațiile europene ale agresiunii germane din toamna anului 1939. Titlul ales de autor *Declanşarea celui de al II-lea război mondial (Die Entfesselung des zweiten Weltkrieges)* trebuie înțeles ca o premisă istorică. Autorul sugerează de fapt prin titlu că odată cu atacarea Poloniei , Adolf Hitler declanşa un conflict ce avea să devină curând unul mondial, titulatură cu care a intrat de altfel în istorie. Istoria rămâne un domeniu al cunoaşterii apropiat de existența propriu-zisă a omului. Limbajul istoricului împrumută adesea noțiuni cu un sens de acoperire mai larg în sfera experiențelor cotidiene. În plus, se ştie că istoria predispune la studii interdisciplinare, fapt care explică folosirea sau asimilarea unor concepte utilizate

preponderent în alte domenii. Istoria nu dispune de un limbaj propriu numai al ei. Noțiune de lege (de exemplu), care în domeniul științelor juridice deține semnificații dintre cele mai precise, într-o narațiune istorică poate fi utilizată şi cu alte înțelesuri (legea divină, legile naturii, etc.) decât cele strict juridice. Limbajul utilizat de istoric implică noțiuni sau concepte polisemantice. Înțelesul lor poate fi descifrat prin raportarea la context sau epocă. Limbajul istoricului include termeni de epocă şi este firesc să ne întrebăm dacă trecutul devine mai inteligibil în exprimări arhaizante sau în forma unei narațiuni adaptate la grila de lectură sau exigențele contemporanilor? Este important ca istoricul să stăpânească nu doar înțelesul de moment al unui concept istoric ci şi evoluția semnificațiilor sale în timp. În acest fel, el redescoperă pentru posteritate trecutul, oamenii si limba pe care aceştia o utilizau. Există situații în care necesitatea explicării unor noțiuni se impune de la sine. Ce ar putea înțelege un contemporan mai puțin inițiat în domeniul istoriei din concepte precum rațiunea de stat, echilibru de forțe sau monarhie absolutistă dacă nu ar primi explicații suplimentare de natură juridică, politică sau contextual istorică ? Limbajul de epocă reflectă gândirea oamenilor, felul în care înțelegeau să se raporteze la diferite realități. Nu întotdeauna vom putea găsi un echivalent contemporan pentru un concept dintr-o altă perioadă istorică, ce şi-a pierdut astăzi din actualitate. Este necesar ca istoricul să deprindă înțelesul acestor termeni şi apoi să-l prezinte contemporanilor într-o formulă inteligibilă care nu presupune alterarea înțelesului lor originar. Pe de altă parte, nici nu putem reflecta realități din trecut folosind termeni străini de perioada sau problema cercetată.

A scrie despre menirea istoricului implică totuşi o mare controversă: menirea istoricului de odinioară sau a istoricului contemporan? Menirea esențială a istoricului indiferent de perioadă este reconstituirea adevărului despre trecut. Efortul său creator se află în slujba adevărului. Ştim astăzi că nu există doar un singur adevăr despre trecut ci adevăruri. Ele reflectă viziuni diferite asupra aceluiaşi fenomen explorat. Mult timp s-a crezut că o altă misiune importantă a istoricului este aceea de a-i îndruma pe contemporani. În măsura în care istoria propunea un tezaur prețios de experiențe umane, istoricul devenea un fel de învățător al nației. Vorba sa dobândea acea greutate specifică învățăturilor transmise de strămoşi. Ştim astăzi că istoria îşi păstrează vocația instructiv moralizatoare doar în măsura în care oamenii continuă să mai creadă în obiectivitatea judecăților sale. Proba adevărului, a onestității rămâne decisivă în privința percepției istoriei în mediul social. Este cert că viziunea istoricului contemporan în raport cu menirea ce îi revine este deosebit de complexă. Ea diferă în funcție de situație sau context. Dacă ar fi să ascultăm pe fiecare dintre istoricii contemporani nu am putea identifica una şi aceeaşi menire pe care o are de îndeplinit istoricul. Vom constata registre diferite, priorități de cu totul alt fel. Am putea descoperi că istoricul rămâne de fapt veşnicul povestitor, că menirea sa este de a relata ce s-a petrecut; sau am putea constata că dimpotrivă menirea istoricului rămâne dedicată exclusiv interpretării, analizelor, problematizării. Am putea afla dacă istoricul mai are sau nu posibilitatea de a îndeplini rolul tradițional de învățător prin experiență al nației sale, sau rolul său social este complet irelevant. Dilemele prezentului modifică percepția în legătură cu menirea istoricului. Uneori (situații rare) rolul său pare încă să mai fie exaltat, alteori însă el este aproape

ignorat. Rămâne astăzi o dificilă provocare (mai ales în cazul societății românești) măsura în care contemporanii mai prețuiesc istoria și menirea celui care o scrie. În ceea ce ne privește ne place să credem că istoria nu a pierdut nimic din valoarea și parfumul ei de altădată.

BIBLIOGRAFIE SELECTIVĂ

Ariés, Philippe, *Timpul istoriei*, Bucureşti, Ed. Meridiane, 1997.
Berdiaev, Nikolai, *Sensul istoriei*, Ed. Polirom, Iaşi, 1996.
Bădescu, Ilie, Dungaciu, Dan, *Sociologia şi geopolitica frontierei,* I şi II, Bucureşti, 1995.
Borrnefous, E., *Omul sau natura. Idei contemporane*, Bucureşti, 1976.
Cristian, Vasile, *Istoriografia generală*, Bucureşti, 1979.
Dielthey, Wilhelm, *Construcția lumii istorice în științele spiritului*, Ed. Dacia, Cluj-Napoca, 1999.
Dimont, Max, I., *Evreii, Dumnezeu şi istoria*, Bucureşti, 1997.
Djuvara, Neagu, *Civilizații şi tipare istorice. Un studiu comparat al civilizațiilor*, Ed. Humanitas, Bucureşti, 1999.
Duțu, Alexandru, *Dimensiunea umană a istoriei*, Bucureşti , 1986.
Fukuyama, Francis, *Sfârşitul istoriei şi ultimul om*, Ed. Paideia, Bucureşti, 1992.
Francois Furet, *Atelierul istoriei*, Bucureşti, Editura Corint, 2002.
Huntington, Samuel, P., *Ciocnirea civilizațiilor şi refacerea ordinii mondiale*, Ed. Antet, Oradea, 1998.
Herodot, *Istorii,* I ,Bucureşti, Ed. Ştiințifică, 1961.
*** *L' Histoire et les méthodes*, Paris, 1961.
Iorga, Nicolae, *Generalități cu privire la studiile istorice*, Ediția a IV-a, Ed. Polirom, Iaşi, 1999.
Jaspers, Karl, *Texte filosofice. Idei contemporane*, Ed. Politică, Bucureşti, 1986.
Langlois, Ch.,Seignobos, C., *Introduction aux études historique*, Hachette, Paris, 1897.
Marcus, Solomon, *Timpul*, Bucureşti, 1977.
Mommsen, Wolfgang, I., *Istoria*, în *Interdisciplinaritatea şi ştiințele umane. Idei contemporane*, Bucureşti, 1986.
Montgomery, Warwich, John, *Încotro se îndreaptă istoria?*, Ed. Cartea Creştină, Oradea, 1996.
Platon, Gh., *Cercetarea istorică şi interdisciplinaritatea*, în "Interdisciplinaritate şi didactica învățământului umanist", Iaşi, Ed. Universității "Al. I. Cuza", 1991, p.3-18.
Popovici, Ioan, *Terra. Prezent şi viitor*, Ed. Albatros, Bucureşti, 1978
Schaff, Adam, *Istorie şi adevăr. Idei contemporane*, Ed. Politică, Bucureşti, 1979.
Tănase, Alexandru, Isac, Victor, *Realitate şi cunoaştere în istorie*, Bucureşti, 1980.
Topolski, Jerzy, *Metodologia istoriei*,Ed. Ştiințifică şi Enciclopedică, Bucureşti, 1987.
Toynbee, Arnold, I., *Studiu asupra istoriei*, I-II, Ed. Humanitas, Bucureşti, 1997.

Xenopol, A.,D., *Principiile fundamentale ale istoriei*, Paris, 1900.
Idem, *Teoria istoriei*, Ed. Fundației Culturale Române, Bucureşti, 1997.
Vallery, Paul, *Criza spiritului şi alte eseuri*, Ed. Polirom, Iaşi, 1996.
Veyne, Paul, *Cum se scrie istoria*, Bucureşti, Ed. Meridiane, 1999.
Zub, Alexandru, *Istorie şi finalitate*, Bucureşti, Ed. Academiei Române, 1991.
Idem, *În orizontul istoriei. Eseuri de ieri şi de azi*, Iaşi, Ed. Institutului European, 1994.
Idem, *Istorie şi finalitate. În căutarea identității*, Ed. Polirom, Iaşi, 2004.

Lucrare de control: Redactați un referat cu tema *Istoria între mit şi adevăr.*